

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Kelam Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULKERİM ER-RUFÂÎ’NİN HAYATI VE İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİ (EL-MA’RİFE FÎ BEYÂN-İ AKÎDETİ’L-
MÜSLİM ADLİ ESERİ BAĞLAMINDA)**

Yakup KAYA

22949066

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fadıl ÜNSAL

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Kelam Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULKERİM ER-RUFÂÎ'NİN HAYATI VE İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİ (EL-MA'RİFE FÎ BEYÂN-İ AKÎDETİ'L-
MÜSLİM ADLİ ESERİ BAĞLAMINDA)**

Yakup KAYA
22949066

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fadıl ÜNSAL

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Abdülkerîm er-Rufâî'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri (el-Ma'rifetu fî Beyan-i Akîdeti'l-Müslim Adlı Eseri Bağlamında)*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

23/01/2025
Yakup KAYA

ÖN SÖZ

Allah-u Teâlâ, tarih boyunca ilk insan Hz. Âdem (as)’den kıyamete kadar tüm kullarına doğru akideyi öğrenmeleri için fırsatlar sunmuştur. Son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e kadar nice enbiyalar en güzel şekilde bu vazifeyi ifa etmişlerdir. Bütün peygamberlerin insanlara tebliğ etmeye çalıştıkları ilk şey akâid olmuştur; zira İslam’ın özü, hayatın manası ve Allah-u Teâlâ’nın kullarına yüklediği öncelikli vazife doğru akidedir.

Hız. Peygamber hayattayken gündeme gelen itikâdî problemler onun tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Peygamberin vefatından sonra İslam toplumunda meydana gelen siyasî ve sosyal ihtilaflar ve fetihlerle birlikte Müslümanların çok farklı inanç, düşünce ve felsefî anlayışlara sahip kesimlerle karşı karşıya gelmeleri itikâdî meselelerin tartışılmasına yol açmıştır. Bu tür tartışmalar itikâdî konularla ilgili farklı yorumları öne süren ekollerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu ekoller itikatla ilgili İslamî olmayan düşüncelere karşı İslam inanç esaslarını savunmada geri kalmamışlardır. İslam akidesini aklî ve naklî delillerle savunan disipline kelim ilmi olarak telakki edilmiştir.

Kelim ilminin İslâm’ın temel esaslarına yönelik eleştirileri cevaplamaya çalışan bir disiplin olduğuna binaen her çağda Müslüman düşünürler kelim ilminde ve bilhassa akâid alanında çok sayıda eser kaleme almışlardır. Abdulkerim er-Rufâî de *el-Ma’rife* olarak bilinen *el-Ma’rifetu fî beyân-i akîdeti’l-müslim* adlı eseri ile kelim literatürüne bir katkı sunmuştur. er-Rufâî, adı geçen eserinde itikadi meselelerle ilgili iddialarını aklî ve naklî deliller ile temellendirirken fazla detaya girmeden izah etmiştir. Kanıtların kısa ve özlü olması *el-Ma’rife*’ye daha fazla ilgi duyulmasını sağlamıştır.

Çalışmamız İki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde er-Rufâî’nin hayatı, ilmi şahsiyeti, hocaları, öğrencileri ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise er-Rufâî’nin *el-Ma’rife* adlı eseri bağlamında itikadi görüşlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmamda değerli fikirleriyle bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi M. Fadıl ÜNSAL’a en derin saygı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimi okuyarak tashihlerde bulunan Doç. Dr. Mesut BAYAR ve Dr. Öğr. Üyesi Abdullah

ARCA'ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam süresince maddi ve manevi olarak yardımlarını benden esirgemeyen aileme ve tezimi inceleme zahmetinde bulunan değerli arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yakup KAYA
Diyarbakır 2025

ÖZET

Abdulkerim er-Rufâî, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde diğer bir ifadeyle yoksulluğun ve geri kalmışlığın toplumun her katmanında derin izler bıraktığı bir dönemde Şam'da dünyaya gelmiştir. Kısıtlı imkânlarla geçimini sağlayan bir ailenin ferdi olarak yörenin mümtaz âlimlerinden aldığı dersler, er-Rufâî'yi Şam uleması arasında seçkin bir yer edinmesini sağlamıştır. Toplumun içine düştüğü cehalet, imanî zafiyet ve hak yoldan sapma gibi koşullar, davet sevgisinin gönlünde peyda olmasına temel etkenler olmuştur.

“Abdulkerim er-Rufâî'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri (el-Ma'rifetu fî beyân-i akîdeti'l-müslim adlı eseri bağlamında)” konulu çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, er-Rufâî'nin hayatı, ilmi kişiliği, yetiştiği ortam, hocaları ve öğrencileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise akidenin omurgası mesabesinde olan ma'rifetullah, iman, Allah'ın sıfatları, peygamberlerin özellikleri ve sem'îyyat gibi konular tahlil edilmiştir.

Bu çalışmada er-Rufâî'nin Müslümanların inanç dünyasını sade ve anlaşılır bir dille destekleyen bir müellif olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca onun mensubu olduğu Ehl-i Sünnet'in itikadî görüşlerini aklî ve naklî delillerle ispat ettiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Kelâm, Akâid, Sıfat, Abdülkerim er-Rufâî, el-Ma'rife, Ehl-i Sünnet

ABSTRACT

Abdulkarim al-Rifai was born in Damascus during the late period of the Ottoman Empire, a time marked by widespread poverty and underdevelopment that left deep scars across all layers of society. As a member of a family with limited means, al-Rifa'i received education from the prominent scholars of the region, enabling him to secure a distinguished position among the scholars of Damascus. Conditions such as ignorance, weakening of faith, and deviation from the righteous path prevalent in society became the main factors that ignited his passion for religious calling in his heart.

Our study, titled “**The Life and Theological Views of Abdulkarim al-Rifai (in the Context of His Work *al-Ma‘rifah fi Bayan-i ‘Aqidah al-Muslim*)**”, consists of two chapters. The first chapter provides a detailed examination of al-Rifa'i's life, scholarly personality, the environment in which he was raised, his teachers, and his students. The second chapter analyzes core doctrinal issues such as ma‘rifatullah (knowledge of God), faith, the attributes of God, the characteristics of prophets, and matters of the unseen (sam‘iyyat), which form the backbone of Islamic creed.

This study concludes that al-Rifa'i was an author who supported the faith of Muslims with a simple and comprehensible approach. Moreover, it is observed that he substantiated the theological views of Ahl al-Sunnah, to which he belonged, with both rational and textual evidence.

Keywords:

Islamic Theology, Aqidah, Attribute, Abdulkarim al-Rufai, *al-Ma‘rifah*, Ahl al-Sunnah

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	1
3. Araştırmanın Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
ABDULKERİM ER-RUFAİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1.Hayatı	3
1.2. İlmi Şahsiyeti.....	4
1.3. Hocaları	5
1.3.1. Muhammed Ali b. Abdülgani el-Dakr (ö. 1362/1943).....	5
1.3.2. Bedreddin el-Hasenî (ö. 1354/1935)	6
1.3.3. Muhammed Emîn Suveyd (ö.1355/1936)	6
1.3.4. Mahmud bin Muhammed Raşid el-Attar (ö.1362/1944).....	7
1.4. Öğrencileri	7
1.4.1. Muhyiddin b. Hasan b. Mergi b. Hasan b. Ali el-Kürdî (ö.1429/2009).....	7
1.4.2. Muhammed ‘A’vde ed-Dimaşkî (ö.1430/2009).....	8
1.4.3. Eymen Ruşdî Suveyd	8

1.4.4. Üsâme b. Abdülkerim er-Rufâi	8
1.4.5. Sâriye b. Abdülkerim er-Rufâi (ö.1446/2025)	9
1.5. Eserleri	9
1.5.1. el-Evrâdü'l-Muhtâre.....	9
1.5.2. Ahlâkunâ el-İctimâiyye	9
1.5.3. El-Ma'rifetu fî Beyân-i 'Akîdeti'l-Müslim	9
İKİNCİ BÖLÜM	12
ER-RUFÂÎ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ	12
2.1. Kelâm İlmine Bakışı.....	12
2.2. Akâid İlminin Tanımı	13
2.3. Allah'ın Varlığını Bilme (<i>Ma'rifetullah</i>).....	15
2.4. Allah'ın Varlığının Bilinmesini Vacip Kılan Etken.....	16
2.5. Allah'ın Varlığının İspatı (İsbât-ı Vâcib)	16
2.6. Allah'ın Sıfatları	18
2.6.1. Sıfatların Tasnifi.....	18
2.7. Ru'yetullah	36
2.8. Allah'ın Fiillerin 'de Amaçsallık	37
2.9. Salah-Aslah.....	38
2.10. Teklîf	39
2.11. Nübüvvet.....	39
2.11.1. Nübüvvetin İhtiyaç Oluşu	40
2.11.2. Peygamberlerin Vacip Sıfatları	40
2.11.3. Peygamberler Hakkında İmkânsız Olanlar	43
2.11.4. Mucizelerin İmkânı	44
2.12. Sem'îyyât Konuları	46

2.12.1. Kabir Azabı ve Nimeti	46
2.12.2. Ba's (Ölümünden Sonra Diriliş)	48
2.12.3. Mîzân.....	49
2.12.4. Sırat	49
2.13. Hükümler	51
2.13.1. Dini Hüküm (Şer'i Hüküm)	51
2.13.2. Tecrubî (Âdî) Hüküm:.....	51
2.13.3. Aklî Hüküm.....	52
2.14. İmanın Mahiyeti.....	53
2.15. Peygamberlere ve Meleklerle İman.....	54
2.16. İmanda İkrarın Rolü	54
2.17. İmanın Artması ve Eksilmesi	55
2.18. Mukallidin İmanı	56
2.19. İman ve İslam	57
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	60

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Hız.	Hazreti
Üni	Üniversite
b.	bin/ibn (oğul/oğlu)
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
s.	Sayfa
h.	Hicri
s.	Sayı
cc.	Celle Cellaluhu
sav.	Sallallahu aleyhi vessellem
ts.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Ö.	Ölüm
Yay.	Yayınları
Vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

1. Dünya Savaşı'nın ardından Suriye, Fransız mandası altında derin sosyo-politik ve kültürel değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde Suriye'nin geleneksel İslami yapısı, Batı'nın modernleşme ve laikleşme süreçlerinin baskısı altında sarsılmış, Müslüman toplumda dini kimlik ve değerlerde büyük zayıflamalar meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, özellikle tarihi olarak İslam dünyasının önde gelen kültürel ve ilmi merkezlerinden biri olan Şam gibi şehirlerde hissedilmiştir. Fransız mandası, Batı kültür ve eğitim sistemlerini teşvik ederek bölgedeki İslami gelenekleri ve toplumun manevi yapısını zayıflatmayı hedeflemiştir. Söz konusu amaçların yürürlüğe girmesi neticesinde dini eğitim ve ilimlerin önemi giderek azalırken, halk arasında dini bilincin kaybolmasına yol açan yeni sosyal ve kültürel eğilimler belirmiştir. Adı geçen eğilimlere tepki olarak dini dirilişi hedefleyen çabalar ortaya çıkmıştır. Bu çabaların bir ürünü olarak çok yönlü bir âlim ve davetçi olarak bilinen er-Rufâî tebarüz etmiştir. Biz de bu noktadan hareketle İslam düşüncesi için bu derece önem taşıyan bir şahsiyetin kelâmî konulara ilişkin değerlendirmelerini incelemenin faydalı olacağını düşündük. Bunun üzerine ma'rifetullah, iman, Allah'ın sıfatları, peygamberlerin özellikleri ve sem'iyat gibi konuları incelemeye karar kıldık. Böylelikle kelâmî literatüre katkı yapmayı ve er-Rufâî'nin onun orijinal görüşlerini ortaya koymayı hedefledik.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

er-Rufâî'nin Kelâmî Görüşleri adlı çalışmamızın amacı oldukça birikimli bir alim olan er-Rufâî'nin birikimlerini günümüze taşımaya çalışmak; el-Ma'rife adlı eserinden istifade ederek kelâmî görüşlerini ve kelâm alanındaki önemini ortaya koymaktır. Araştırmanın konusunu belirlerken etraflı bir çalışma yapıldı. Yapılan tetkikler neticesinde er-Rufâî ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların bu tezi yazmamıza engel teşkil etmeyeceği kanaatine ulaşıldı. Literatürü inceleme aşamasına gelindiğinde müellifin hayatı, kişiliği ve ilmî şahsiyeti hakkında detaylı bilgiler okunarak fişlenmeye gayret edildi. Sonunda konunun planı oluşturarak yazım işlemine başlandı.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda daha çok er-Rufâi'nin el-Ma'rife adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca yer yer er-Rufâi üzerine yazılan akademik makaleler, kitaplar ve videolara başvurulmuştur. Ailesinden hayatta olan bazı fertlerden de istifade edilmiştir. Özellikle müellifin torunu Mu'tez Billah Üsâme er-Rufai ile iletişim kurulmuş, konuyla ilgili ciddi manada bilgiler elde edilmiştir. Akademik çalışmanın bir gereği olarak işlenen konular hakkında er-Rufâi öncesi kelamcılarının eserlerine de başvurulmuştur. Bu bağlamda Kâdî Abdülcebbâr, Fahreddin er-Râzî, Sa'düddin et-Taftâzânî, İbrahim el-Lekânî gibi kelâmcıların eserlerine başvurduğumuz âlimlerin başında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKERİM ER-RUFÂİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.Hayati

Abdülkerim er-Rufâî, miladi 1904 yılında cehaletin toplumun birçok katmanına hâkim olduğu, yoksulluğun ve geri kalmışlığın toplumun her katmanında derin izler bıraktığı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde (1904) Şam'da dünyaya gelmiştir.¹ er-Rufâî, maddi imkânları kısıtlı, fakir bir ailede doğmuş, çocukluğu zorluklarla dolu bir ortamda geçmiştir. Erken yaşlardan itibaren bedenen zayıf ve hastalıklı bir çocuk olarak büyümüştür.² Annesi, maddi imkânları kısıtlı olmasına rağmen oğlunu tedavisi ve sağlığına kavuşması için büyük çaba sarf etmiştir.

Uzun bir tedavi sürecinden sonra sağlığına kavuşan³er-Rufâî, ilimde şöhret bulmuş Ali el-Dakr'ın⁴ (ö.1362/1943) şer'i ilimler tahsil etmiştir. Kısa sürede ilim yolunda iyi bir mesafe kateden⁵ er-Rufâî, hocası el-Dakr'ın tavsiyesi üzerine Şam muhaddisi olarak nam salan Bedreddin el-Hasenî'den⁶ (ö.1354/1935) on yedi yıl boyunca akide, mantık ve felsefe derslerini almıştır.⁷ er-Rufâî, ayrıca fıkıh ve hadis ilimlerinde muteber bir âlim olarak bilinen Muhammed Emin Suveyd (ö.1355/1936)⁸ ve Şeyh Mahmud el-Attar'ın (ö.1362/1944) ilmilerinden de istifade etmiştir.⁹

er-Rufâî'nin İslami ilimlere olan ilgisi ve bu alandaki başarısı, onu birçok Şeriat enstitüsünde öğretmen olarak çalışmasına yol açmıştır. Öğrencilerini ilme ve

¹ Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi' Aşar el-Hicrî*, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Dımaşk 1986, c.2, s.905.

² Munâsâhâ, *Toplumsan Islahta Abdülkerim er-Rufâî'nin Çabası*, 27/03/2021, [https://youtu.be/\(04/02/2024\)](https://youtu.be/(04/02/2024)).

³ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c. 2, s. 905.

⁴ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.2, s.586.

⁵ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.2, s. 905.

⁶ Mehmet Yaşar Kandemir, “*Bedreddin el-Hasenî*” İslâm Ansiklopedisi İstanbul, TDV Yayınları, 1992, c. 5, s. 331.

⁷ Munâsâhâ, *Toplumsan Islahta Abdülkerim er-Rufâî'nin Çabası*, 27/03/2021, [https://youtu.be/\(04/02/2024\)](https://youtu.be/(04/02/2024)).

⁸ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c. 2, s. 503.

⁹ Râbite'ül-Udeba-i Şam, eş-Şeyh Abdülkerim er-Rufâî, 27/10/2019, <https://www.odabasham.net> (11/05/2024).)

Allah yolunda çalışmaya teşvik etmeyi düstur edinen er-Rufâî, Zeyd b. Sabit el-Ensari Camii'nde¹⁰ imam, vaiz ve mürşit olarak görev yapmıştır,¹¹

Ömrünün sonlarına doğru hemipleji¹² hastalığına yakalanan er-Rufâî (ö.1393/1973) yılında vefat etmiştir.¹³

1.2. İlmi Şahsiyeti

Eserin başında, Suriyeli büyük kelâm âlimi ve *Kübra'l Yakîniyyâti'l Kevniyye Vucudü'l-Halîk ve Vazifetü'l-Mâhlûk*'un¹⁴ yazarı Muhammed Saîd Ramazân el-Bütî'nin (ö.1434/2013)¹⁵ mukaddimesine yer verilmiştir.¹⁶ el-Bütî, mukaddimede er-Rufâî'yi Allah'ın Şam'a ihsan ettiği bir lütuf olarak tanımlar ve onun İslam'ı koruma, ilmi yayma ve "Emri bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker"i miras bırakan bir şahsiyet olduğunu vurgular. er-Rufâî'nin tevazu sahibi olduğu, ilmi tartışmalara katılırken daha çok dinleyip istifade etmeye çalıştığı ve Şam camilerinde sistematik İslami derslerin başlatıcısı olduğu da el-Bütî tarafından belirtilir. Özellikle Zeyd b. Sâbit Camii'nde başlatılan bu çalışma, Şam'ın birçok camisine yayılmıştır. el-Bütî sözlerine şunları eklemektedir: er-Rufâî, Şam camilerinde İslami derslerin verilmesini başlatan ve bu camilerde muasır ilimlerin sistematik bir şekilde okunmasını sağlayan ilk kişidir. İlk defa Zeyd b. Sâbit Camii'nde başlattığı bu çalışma daha sonra Şam'ın birçok camisine yayılmıştır.¹⁷

er-Rufâî, ilköğrenimine Şam'da el-Dakr'ın yanında başlamıştır. Erken yaşlarda ilim halkalarına katılma fırsatı bulan er-Rufâî, büyük bir gayret ve kararlılıkla ilim tahsil etmiştir. Bu azmi, kendisini özel öğrencilerin kabul edildiği derslere katılabilecek seviyeye taşımış ve böylece farklı ilimlerde derinleşmesine vesile

¹⁰ Zeyd b. Sabit el-Ensari Camii; Dimaşk kentinin batısında, Bab'u Serice mıntıkasında bulunan bir camidir. En son Abdülkerim er-Rufâî tarafından yenilenmiştir. Bkz: Muhammed Mutî' El-Hâfız, **Devr'ül- Kur'ân-ı Kerim fi Dimaşk**, Dar'ul-Dimaşk 2010, s.213.

¹¹ el-Hâfız, **Târih'u Ulema-i Dimaşk** c. 2, s. 905.

¹² Hemipleji hastalığı ya da yaygın bilinen diğer adıyla felç, vücudun bir tarafında yüz, kol ve bacak kaslarının işlevini kaybetmesidir.

¹³ el-Hâfız, **Târih'u Ulema-i Dimaşk**, c. 2, s. 906.

¹⁴ Muhammed Saîd Ramazân el-Bütî, **Kübra'l Yâkîniyyâti'l Kevniyye Vucudü'l-Halîk ve Vazifetü'l-Mâhlûk** Darü'l-Fikri'-Muasır, Beyrut, 2015.

¹⁵ Bayrama Pehlivan, "**Bütî**", İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2020, c.1, s.221-224.

¹⁶ Abdülkerim er-Rufâî, **el-Ma'rifetu fi Beyân-i Akîdeti'l-Müslim Dâru'l-İmâm Gazâlî**, Dimeşk 2010, s.7.

¹⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.7-12.

olmuştur.¹⁸ İlim yolculuğunda, Şam'ın önde gelen muhaddislerinden Bedreddin el-Hasenî'nin¹⁹ himayesinde on yedi yıl boyunca İslami ilimlerden dersler almıştır.²⁰ Farklı âlimlerden dersler alarak bilgi yelpazesini genişleten er-Rufâî, bu alanlarda yetkinlik kazanmıştır.

Zamanla, kendi ilim halkalarını kurarak genç talebelere dersler vermeye başlamıştır. Amacı sadece talebelerini mezun etmek değil, onlara derin ve kapsamlı bir ilim öğretmek olmuştur. Şam'ın önemli ilim merkezlerinden biri olan Zeyd b. Sabit Camii'nde, daha önce kıraat dersleri aldığı hocası Ali el-Dakr'ın Kur'an eğitim metodunu izleyerek ders vermeye ve Kur'an ezberletmeye başlamıştır.²¹ Bunun yanı sıra, akîde, fıkıh usulü, hadis ve tefsir dersleri de vermiştir. Derslerini camiyle sınırlı tutmayarak, çevredeki mahallelerde gençler ve halkla da ilgilenmiş, onlara özel dersler yapmıştır. Kısa sürede sonuç veren bu ilmi faaliyetler sayesinde, ilmiyle amil davetçiler ve ihlaslı hatipler yetişmiştir.

1.3. Hocaları

Abdülkerim er-Rufâî, önce ilmi şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir rolü olan Ali el-Dakr'dan ders almıştır.²² İlmî açıdan iyi bir seviyeye ulaştıktan sonra, Şeyh Bedreddin el-Hasenî 'den mantık, felsefe ve akîde (tevhit) dersleri almıştır. Daha sonra Emin Suveydi'den fıkıh ve hadis ilimlerini tahsil etmiş, aynı zamanda Mahmud el-Attar'ın ilmî meclislerinde de bulunmuştur.²³

1.3.1. Muhammed Ali b. Abdülgani el-Dakr (ö. 1362/1943)

Mütedeyyin bir aileye mensup olan Muhammed Ali b. Abdülgani el-Dakr, 1877 yılında Şam'da doğmuştur.²⁴

el-Dakr, ilim tedrisatına, kendisini yanından ayırmayan babasının amcasıyla başlamıştır. Okuma ve yazmayı öğrendikten sonra ilim tahsilini Şeyh Muhammed Âd el-Sefercelani (ö. 1350/1931)'nin medresesinde devam etmiştir. Bu arada babasının

¹⁸ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dimaşk*, c.2, s.905.

¹⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, “*Bedreddin el-Hasenî*”, c.5 s.331.

²⁰ Munâsâhâ, *Toplumsal Islahta Abdülkerîm er-Rufâî'nin Çabası*, 27/03/2021 [https://youtu.be/\(04/02/2024\)](https://youtu.be/(04/02/2024)).

²¹ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dimaşk*, c.2, s.905.

²² el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dimaşk*, c.2, s.905.

²³ Râbite'ul-Udeba-i Şam, *eş-Şeyh Abdülkerîm er-Rufâî*, 27/10/2019, <https://www.odabasham.net> (11/05/2024).

²⁴ el-Hâfız, *Târîh'u Ulema-i Dimaşk*, c.2, s.586.

amcasıyla birlikte Sinan Paşa Camii'nde fıkıh ve gramer derslerine de katılmıştır. el-Dakr Muhammed el-Kasimi'den ulûm-i âliye olarak telakki edilen usulü'l-fıkıh ve kelâm gibi ilimleri tahsil etmiştir. Ayrıca Bedreddin el-Hasenî gibi şeyhlerin ders halkalarına katılmıştır. (ö.1362/1943) yılında vefat eden el-Dakr, Babu's-Sağır mezarlığına defnedilmiştir.²⁵

1.3.2. Bedreddin el-Hasenî (ö. 1354/1935)

Bedreddin el-Hasenî, 1850 yılında Suriye'nin başkenti Şam'da doğmuştur.²⁶ Yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen el-Hasenî, el-Ezher'in muteber âlimlerinden olan babası Yusuf el-Mağribî'den ilim tahsil etmeye başlamıştır. el-Hasenî, babasının okul arkadaşı olan İbrahim el-Seka'dan (ö.1298/1881) hadis ilmini öğrenmiş ve ondan icazet almıştır. El-Hasenî, ilim tahsilini bitirdikten Emevi Camii'nde ders halkalarını oluşturup hadis, sarf, nahiv, belagat, fıkıh ve diğer alanlarda eğitim vermeye başlamıştır.²⁷ Kütüb-i Sitte'den Sahîh-i Buhari ve Sahîh-i Müslim'i ezberleyen el-Hasenî,²⁸ (ö.1354/1935)'te Şam'da vefat etmiştir.²⁹

1.3.3. Muhammed Emîn Suveyd (ö.1355/1936)

Suveyd olarak şöhret bulan Muhammed Emîn b. Muhammed ed-Dımaşkî 1855 yılında Şam'da doğmuştur. Daha küçük yaşlardayken babasını kaybeden Suveyd'i amcasının himayesine girmiştir. Bir süre amcasına ait kumaş dükkânında çalışan Suveyd amcasının teşvikiyle ilim tahsiline yönelmiştir.³⁰

Suveyd, ilk ilim tahsiline Şam ulemasından dersler alarak başlamıştır. Daha sonra ilim tahsilini el-Ezher Üniversitesi'ne devam etmiştir. Suveyd eğitimini tamamlamak için Türkiye, Hindistan, İran, Buhara, Yemen ve Fas gibi ülkelerde de ikamet etmiştir. Eğitimini tamamlayan Suveyd, 1.Dünya Savaşının devam ettiği süreçte Osmanlı Hükümeti tarafından Kudüs'teki Salahiye Fakültesi'nde kadılar ve eğitimciler yetiştirmek üzere görevlendirilmiştir.³¹ 1923 yılında ise Şam'da Arap

²⁵ Müesseset'ul-Dımeşk, **Muhammed Ali el-Dakr**, ts, <https://damapedia.com/%1/> (02.04.2024).

²⁶ Mehmet Yaşar Kandemir, “**Bedreddin el-Hasenî**”, c.5 s.331

²⁷ el-Hâfız, **Târîh'u Ulema-i Dımaşk**, c.1, s.473.

²⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, “**Bedreddin el-Hasenî**” c.5 s.331.

²⁹ el-Hâfız, **Târîh'u Ulema-i Dımaşk**, c.1, s.474.

³⁰ el-Hâfız, **Târîh'u Ulema-i Dımaşk**, c.1, s.503.

³¹ el-Hâfız, **Târîh'u Ulema-i Dımaşk**, c.1, s.503-504.

Hukuku Enstitüsü'nde fıkıh usulü dersini vermiştir. (ö.1355/1936) yılında Şam'da vefat eden Suveyd Babu's-Sağır bölgesine defnedilmiştir.³²

1.3.4. Mahmud bin Muhammed Raşid el-Attar (ö.1362/1944)

Mahmud b. Muhammed Raşid el-Attar 1867 yılında Şam'da doğmuştur.³³ Babasının yanında Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiş, ardından devrin büyük âlimlerinden ilim tahsil etmeye başlamıştır. İlk ilim tahsiline Ahmed el-Hattabî el-Nablusî'den, hadis, tefsir ve gramer derslerini alarak başlamıştır. Abdulkhakim Afganî'den de fıkıh, akâid, tefsir ve hadis dersleri almıştır. Ayrıca Eşrefiyye Daru'l-Hadisi'nde Bedreddin el-Hasenî'den hadis usulü, belagat, nahiv ve mantık ilimlerini okumuştur.³⁴

İlim tahsilini bitiren el-Attar, bir süre Eşrefiyye Dar-ul Hadisi'nde dersler vermiştir. Daha sonra Ürdün'ün et-Tafilah şehrinin Karak beldesinde müftü olarak çalışmıştır. Ardından Cidde'de bulunan Felah Medresesi'nde de müderris olarak görev yapan el-Attar, daha sonraki süreçte Şam'da bir lisede hocalık yapmıştır. (ö.1362/1944) yılında Şam'da vefat eden el-Attar. Babu's-Sağır mezarlığına defnedilmiştir.³⁵

1.4. Öğrencileri

Dönemin mümtaz âlimlerinden ders alması neticesinde iyi bir birikime sahip olan er-Rufâî, farklı ilimlerde uzman olan çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği meşhur öğrenciler arasında Muhyiddin b. Hasan b. Mergi b. Hasan b. Ali el-Kürdî, Muhammed 'A'vde ed-Dımaşkî, Eymen Ruşdî Suveyd, Üsâme b. Abdülkerim er-Rufâî ve Sâriye b. Abdülkerim er-Rufâî gibi isimler yer almaktadır.

1.4.1. Muhyiddin b. Hasan b. Mergi b. Hasan b. Ali el-Kürdî (ö.1429/2009)

el-Kürdî, 1912 yılında Şam'da doğmuştur. Çocukluk yıllarında İzzeddin el-Gerkususi'nin (ö.1378/1959) yanında Kur'an dersi almış, 12 yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Daha sonra Zeyd bin Sabit Camii'nin İmamı olan Abdülkerim er-Rufâî'nin yanında Kur'an ilimlerini, fıkıh usulü, mantık, akâide ve Arapça grameri okumuştur. el-Kürdi, Kur'an kıraatlerinde tahassüs sahibi olması neticesinde Şam'da

³² el-Hâfiz, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.1, s.504-506.

³³ el-Hâfiz, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.1, s.596.

³⁴ el-Hâfiz, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.1, s.596-598.

³⁵ el-Hâfiz, *Târîh'u Ulema-i Dımaşk*, c.1, s.596-598.

öğrencilerine Kur'an-ı Kerim'i ezberletip kıraat dersi vermiştir. El-Kürdi, (ö.1429/2009) yılının bir cuma gününde ikinci namazından sonra komaya girip akşam namazından sonra Şam'da vefat etmiştir.³⁶

1.4.2. Muhammed 'A'vde ed-Dimaşkî (ö.1430/2009)

Muhammed 'A'vde ed-Dimaşkî 1931 yılında Şam'da doğmuştur. Abdülkerim er-Rufâî'nin özel yetenekli öğrencilerinden olan ed-Dimaşkî, hocasının vefatından sonra Zeyd bin Sabit mescidinde hocasının halefî olarak imamlık yapmıştır. Şam'da eş-Şeria Bölümü'nü okuduktan sonra tefsir alanında yüksek lisans programını bitiren ed-Dimaşkî, doktorasını el-Ezher Üniversitesi'nde tamamlamıştır. ed-Dimaşkî, (ö.1430/2009) yılında Medîne-i Münevvere'de vefat etmiştir.³⁷

1.4.3. Eymen Ruşdî Suveyd

Abdülkerim er-Rufâî'nin meşhur öğrencilerinden olan Eymen Ruşdî Suveyd, 1955 yılında Şam'da doğmuştur. Kıraat-ı Aşere'de mütehassıs olan Suveyd, 1981 yılında el-Ezher Üniversitesi'nde Arap Dili Bölümü'nden mezun olmuştur. 1982 yılında ise Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamış olan Suveyd 1990'da doktorasını tamamlamıştır. Küçüklüğünden beri Kur'an'la yaşayan Suveyd, birçok farklı ülkeden yabancı öğrenciye kıraat dersi vermektedir.

1.4.4. Üsâme b. Abdülkerim er-Rufâî

Abdülkerim er-Rufâî'nin büyük oğlu³⁸ Üsâme er-Rufâî, 1944'te Şam'da doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Üsâme er-Rufâî, Suriye'de birçok âlimden ders almıştır. Şam Üniversitesi'nde eğitimini tamamlaması akabinde Zeyd bin Sabit Camii'nde imâm ve hatiplik yapan Üsâme er-Rufâî, 15 Mart 2011 yılında Suriye'de çıkan iç savaş nedeniyle Türkiye'ye yerleşmiştir. 2012 yılından bu yana İstanbul'da ikamet eden Üsâme er-Rufâî, kurduğu Şam Âlimler Birliği Derneği'nin başkanlığını yapmaktadır.³⁹

³⁶ Rabite'ul-Ulemai Suriye, **Muhyiddin el-Kürdî**, 15/12/2018 <https://islamsyria.com/ar/>, (08/02/2024).

³⁷ Rabite'ul-Ulemai Suriye, **Muhammed A'vde**, 18/05/2017 <https://islamsyria.com/ar/>, (22/04/2024).

³⁸ On çocuğu olan Abdülkerim er-Rufâî'nin en büyüğü çocuğu olan Abdullah er-Rufâî, 2021 yılında Konya'da vefat etmiştir.

³⁹ E-medrese, **Üsâme er-Rufâî ile Söyleşi**, 12/09/2020, <https://www.emedrese.com.tr/blog/Üsâme-er-rifai-ile-soylesi/> (25/04/2024).

1.4.5. Sâriye b. Abdülkerim er-Rufâî (ö.1446/2025)

1948 yılında Şam'da doğan Sâriye b. Abdülkerim er-Rufâî, ilk eğitimini babası Abdülkerim er-Rufâî'den almıştır. Daha sonraki eğitimine Mısır'da devam etmiştir. 1977 yılında Ezher Üniversitesi'nde Usulu'd-Din Fakültesini bitiren Sâriye er-Rufâî, aynı üniversitede yüksek lisans programını tamamlamıştır. Babası Abdülkerim er-Rufâî ve ağabeyi Üsâme'nin görev yaptığı Zeyd bin Sabit Camii'nde dersler vermiştir. Suriye'de çıkan iç savaştan dolayı Türkiye'ye yerleşen Sâriye er-Rufâî, 7 Ocak 2025 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

1.5. Eserleri

1.5.1. el-Evrâdü'l-Muhtâre

El-Evrâdü'l-Muhtâre adlı eseri, seçilmiş dua ve virtlerden oluşmaktadır. Söz konusu eser Hz. Muhammed'in (sav) günlük olarak yapılmasını tavsiye ettiği virt ve dualaradan oluşmaktadır. er-Rufâî, mezkûr eserinde İmâm Nevevî (ö.676/1277)⁴⁰ ve Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'nin (Ö.656/1258)⁴¹ bazı özel dua ve virtlerine de yer vermektedir.⁴²

1.5.2. Ahlâkunâ el-İctimâiyye

er-Rufâî'nin Toplumun ahlak yapısını konu edinen Ahlâkunâ el-İctimâiyye adlı eserinin Matbu' bir nüshası bulunmamaktadır. Kaynaklarda er-Rufâî'nin söz konusu eserini öğrencilerine yazdırdığı yönünde bilgiler yer almaktadır⁴³

1.5.3. El-Ma'rifetu fî Beyân-i 'Akîdeti'l-Müslim

El-Ma'rifetu fî Beyân-i 'Akîdeti'l-Müslim adlı eser, er-Rufâî'nin en önemli yapıtlarındandır. Fransız mandası yönetimi döneminde İslam'dan uzaklaşan halkın inancını sağlamlaştırmak amacıyla kaleme alınan söz konusu eserde akâid konuları nakli ve akli delillerle ispat edilmeye çalışılmıştır.⁴⁴

⁴⁰ M. Yaşar Kandemir, **Nevevî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c.33 s.45-49.

⁴¹ Ahmet Murat Özel, **Şâzelî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c.38 s.385-387.

⁴² Bilal Üsâme er-Rufâî, **Şerhu'l-Kitab el-Evrâdü'l muhtâre**, Dâru'l-imâm Gazâlî, Dimaşk 2003, s.35.

⁴³ el-Hâfiz, **Târîh'u Ulema-i Dimaşk**, c.1, s.906.

⁴⁴ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l Ma'rife**, s.12.

1.5.3.1. Eserin Özellikleri

Suriye'nin önde gelen ulemasından olan Abdülkerim er-Rufâî'nin ⁴⁵ *el-Ma'rifetu fî Beyân-i 'Akîdeti'l-Müslim* adlı eseri sâir akâid kitaplarına nazaran daha anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır⁴⁶. el-Ma'rife'de konular çok detaya girmeden ele alınmıştır. Söz konusu özellik eserin öğrenmeye yeni başlayanların başvurabileceği akâid kitapları arasında yer almasını sağlamıştır. Kitapta Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve sem'ıyyât gibi akâid ilminin temel konularını akli ve nakli delillerle temellendirilmiştir. Bu da eserin daha fazla ilgi görmesine yol açmıştır.

1.5.3.2. Eserin İçeriği

Abdülkerim er-Rufâî'nin orta öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin seviyesine göre hazırlamış olduğu el-Ma'rifetu fî Beyân-i 'Akîdeti'l-Müslim adlı eserde; İslam inancının temel esasları, Ehl-i Sünnet bakış açısıyla izah edilmiştir.

İslami ilimlerde tahassüs sahibi olmayanlar için hazırlanan eser kısa bir mukaddimeden sonra üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Allah'ın Zatı ve Sıfatlarına İman (İlahiyat): Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları gibi konular detaylandırılır.
2. Peygamberlere İman (Nübüvvet): Peygamberlerin görevleri, özellikleri ve onların İslam'daki yeri anlatılır.
3. Ahiret Halleri (Sem'ıyyat): Ahiret hayatı, ölüm sonrası diriliş, cennet, cehennem gibi konular ele alınır.

Söz konusu eserini Allah'a hamd⁴⁷ ve Peygamber'e (sav) salat ve selam ile başlayan müellif, ele aldığı konularla ilgili iddialarını Kur'an ayetleri ve akli delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Müellif, kat'i delil olarak telakki ettiği kanıtlarını sade ve anlaşılır bir şekilde sunmayı hedeflemiştir. ⁴⁸

⁴⁵ el-Hafız, *Târih'u Ulema-i Dimaşk*, c.2, s.905.

⁴⁶ Bilal er-Rufâî, *Şerhu'l-Ma'rife*, s.6.

⁴⁷ Bkz, (Yusuf 12/108) Rasûlüm! Şöyle de: "İşte benim yolum budur: Ben ve bana tâbi olanlar, insanları Allah'a körü körüne değil, basîret üzere, delillere dayanarak ve ne yaptığımızı bilerek dâvet ediyoruz. Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim ve ben, O'na ortak koşanlardan değilim! (Yusuf 12/108).

⁴⁸ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.15.

1.5.3.3. Eserde İstifade Edilen Kaynaklar

er-Rufâî, el-Ma'rife adlı eserini kaleme alırken üç temel kaynaktan istifade ettiği görülmektedir.

Ümmü'l Berâhin,⁴⁹ Senusi'nin (ö. 895/1490)⁵⁰ Eş'arî kelâmında yazdığı faydalı bir eserdir. Metne aynı zamanda kendisi şerh yazmıştır. er-Rufâî, sıfatları nefsî selbî, meânî ve manevî olarak taksim ederken Senusi'nin söz konusu eserinden istifade ettiği görülmektedir.

Şerhu'l-Akâid,⁵¹ et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Ömer en-Nesefî'nin (ö. 792/1390)⁵² Akâid adlı risalesine yazdığı bir şerhtir. er-Rufâî söz konusu eserinde iddialarını ispat ettiğinde Teftâzânî'nin konuyla ilgili ileri sürdüğü aklî ve naklî delilleri esas almıştır.

Tühfetü'l-Mûrîd,⁵³ İbrahim el-Bâcûrî'nin (ö.1277/1860)⁵⁴ 144 beyitlik *Cevheretü't-tevhid* adlı metne yazdığı bir şerhtir. er-Rufâî, mukallidin imanı, nazar, ma'rifetullah, ilahiyat, nübüvvet, sem'îyyât, tevbe ve dinin zaruretlerini inkâr edenin durumu gibi konularda el-Bâcûrî'nin söz konusu eserinden istifade ettiği görülmektedir.

⁴⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb Es-Sensi, **Ümmü'l Berâhin**, Daru l kütübi l ilmiyye, Beyrut, 2009.

⁵⁰ Muhammed Aruçi, **Senusi, Muhammed b. Yûsuf**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c.36, s.534-535.

⁵¹ Sa'düddin Taftâzânî, **Şerhu'l akâid**, Dâru İhyâu'turâsi'l-Ârabî, Beyrut, Lübnan 2014.

⁵² Şükrü Özen, **Teftâzânî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2011, c.40, s.299-308.

⁵³ Muhammed Salih bin Ahmed el-Gursî, **Tühfetül Mürîd Ala Cevherut-Tevhit**, Seyda Yayınları 2016.

⁵⁴ Ahmet Saim Kılavuz, **Bâcûrî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c.4, s.416.

İKİNCİ BÖLÜM

ER-RUFÂÎ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. Kelâm İlmine Bakışı

Kelâm ilmi, Allah'ın zâtı ve sıfatları gibi dinin temel inanç esasları hakkında derinlemesine araştırmalar yapan İslam dininin en önemli disiplinlerinden biridir. İslam'ın erken dönemlerinden itibaren, kelâm ilminin konusu olan kader ve büyük günah işleyenlerin durumuyla ilgili tartışmalar farklı mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum Müslümanlarda zaman zaman zihinsel karmaşıklıklara yol açmıştır. Özellikle Abbasîler döneminde zirveye çıkan tercüme hareketleri, İslam dünyasının Yunan felsefesinin etkisinde kalmasını sağlamıştır. Bu da aklî delillerin nasların önüne geçmesine neden olmuştur.⁵⁵ İtikadî meselelerde aklı esas alıp nasları te'vil eden kesimlere karşı nassı esas alan başka bir mezhep doğmuştur. Böylece Ehl-i Sünnet (Eş'ariyye ve Mâürîdiyye) ve Ehl-i Bid'at (Mutezile) olarak iki ana grup ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Bir Ehl-i Sünnet âlimi olarak *el-Ma'rifetü fî Beyân-i Akîdeti'l-Müslim* adlı eserinde Eş'ariyye mezhebinin temel görüşlerini savunan özellikle peygamberlerin mucizeleri konusunu ele alırken, Eş'arî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Sa'düddin et-Taftâzânî'nin görüşlerini delil olarak sunan ⁵⁷ er-Rufâî, Allah'ın varlığının bilgisinin ancak kelam ilminin konusu olan aklî ve naklî delillerle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Allah'a iman nasıl olması gerektiği üzerinde duran er-Rufâî, ilimler arasında dinin esaslarını konu edinen kelam ilminin en önemli ilim olduğunu ve bu ilmin dünya ve ahiret hayatı için mutluluk ve kurtuluş vesilesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

er-Rufâî'nin *el-Ma'rife* adlı eserinde kelâm ilminin önemini vurgulamasının arkasında yatan temel etken söz konusu ilmin İslam ümmetinin imanını koruyan ve pekiştiren bir araç olarak görmesidir.

⁵⁵ Şaban Ali Düzgün, **Kelâm**, Grafiker Yayınları, Ankara 2021. s.38-39.

⁵⁶ Çağfer Karadaş, **Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015. s.18-19.

⁵⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.83.

⁵⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.17-18.

2.2. Akâid İlminin Tanımı

“Akâid” kelimesi, “akîde” kelimesinin çoğulu olup, Arapçada “dügümlemek” anlamına gelen (عقد) “akd” kökünden türemiştir.⁵⁹ Terim olarak, İslam’ın temel kaidelerini ve inanılması zorunlu olan hükümleri ifade eder. Akâid ilmi, bu esasları ele alıp inceleyen bir disiplin olarak, İslam’ın temel inanç ilkelerini sistematik bir şekilde araştırır ve açıklar.

er-Rufâî, *el-Ma’rifetü fî Beyân-i Akâidetü’l-Müslim* adlı eserinde, Ehl-i sünnet çizgisine uygun olarak akâid ilmini tanıtmış ve bu ilmi doğru ve naslara uygun bir şekilde tarif etmiştir. Akâid ilmini tanımlarken, manzum bir ifadeyle Muhammed b. Ali es-Sabbân’a (ö. 1206/1792)⁶⁰ ait bir beyit kullanmıştır. Bu beyitte her ilmin on temel ilkesinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu ilkeler şunlardır: İlmin tanımı, konusu, faydası, fazileti, nispeti, kurucusu, ismi, dayanağı, Allah’ın bu ilimdeki hükmü ve meseleleri. Beytin tercümesi ise şu şekildedir:

Her ilmin on tane temel ilkesi vardır,

Tanımı, konusu ve faydası,

Fazileti, nisbeti ve kurucusu,

İsmi, dayanağı, şariî (Allah)’ın hükmü,

Kimileri bu meselelerin bazılarıyla yetinmiştir,

*Ve kim ki bu ilkelerin tamamını uygularsa şerefe nail olmuş olur.*⁶¹

er-Rufâî, bu on ilke ile ilgili sözlerini, “*Bazı âlimler bu ilkelerin bir kısmı ile yetinmişlerdir. Ancak, her kim bu ilkelerin tamamını bilir ve uygularsa şerefe nail olmuştur.*” şeklindeki sözleriyle tamamlamaktadır.⁶²

Er-Rufâî, bu ilkelere dayanarak Akâid (Tevhid) ilmini şöyle tanımlamaktadır:⁶³

⁵⁹ Ekmeleddin el-Baberti, *Şerhul-Akâidetü’l-Tahâviyye*, Müessesetü’l-Kütübü’l-sekafiyye, Beyrut 2007, s.15; Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, s.363.

⁶⁰ Zülfikar, Tüccar, *Sabbân*, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul 2008, c.35, s.335-336.

⁶¹ er-Rufâî, *el-Ma’rife*, s.17.

⁶² er-Rufâî, *el-Ma’rife*, s. 17; Ahmed b. Muhammed El-Maliki es-Savi, *Şerh-u Savi A’la Cevheri Tevhit*, Dar-u İbni Kesir, Dımaşk-Beyrut 2014, s. 83; Muhammed b. Ali Es-Sabbân, *Haşiyetul Ala Şerhil Sülleml-i Melevi*, Kahire 1937, s.35.

⁶³ er-Rufâî, *el-Ma’rife*, s.17.

- Dil (Lügâvî) açısından: “Akâid” kelimesi, “akd” kökünden türemiş olup “düğülemek”, “bağlanmak” ve “gönülden inanmak” anlamlarına gelip, akîde kelimesinin çoğuludur. “Tevhid” ise bir şeyin tek olduğunu bilmektir.⁶⁴

- Terim (Şer’î) açısından: Allah’ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğuna inanmak ve O’nu (cc) ibadette de birlemek, bir diğer ifadeyle ibadette O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaktır.⁶⁵

- Tedvin edilmiş bir ilim olması açısından: Kesin delillerden yola çıkarak dini inancın ispat edilebildiği bir ilimdir.⁶⁶

- Konu (Mevzu) açısından: Akâid ilminin konusu, vacip, müstahîl ve caiz olma açısından Allah’ın zâtı, sıfatları ve fiilleridir. Aynı şekilde nübüvvet (peygamberlikle ilgili inanç konuları) ve gaybî konular olan sem’iyat (ahiret, cennet, cehennem gibi) konular da bu ilmin inceleme alanına girmektedir.⁶⁷

- Gâye açısından: Akâid ilminin amacı, kesin delillerle Allah’ı bilmek ve ebedî mutluluğa ulaşmaktır.⁶⁸

- Fazileti açısından: Allah’ın zatı, resulleri ve bunlarla ilgili meselelerle alakalı olduğu için, Akâid ilmi (أشرف العلوم) ilimlerin en şerefliisidir.⁶⁹

- Hangi kategoride yer aldığı açısından: Diğer ilimlere nispetle asıl ilimdir.⁷⁰

er-Rufâî, bu tanımlar aracılığıyla akâid ilmini sistematik bir şekilde açıklamış ve bu ilmin İslamî ilimler arasındaki yerini ve önemini vurgulamıştır. Eserinde akâid ilmine dair yaptığı söz konusu detaylı tanımlar, Onun bu ilme çok önem verdiğini göstermektedir.

⁶⁴ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.17. (توحيد: العلم بأن الشيء واحد)

⁶⁵ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.17.

⁶⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.17.

⁶⁷ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.17.

⁶⁸ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.18.

⁶⁹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.18.

⁷⁰ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.17.

2.3. Allah'ın Varlığını Bilme (*Ma'rifetullah*)

“Ma'rifet”; “tanıma”, “bilme” anlamlarına gelmektedir.⁷¹ “Ma'rifetullah” ise Allah'ı bilme, O'nun hakkında bilgi sahibi olma ve O'nu bütün sıfatlarıyla öğrenmektir. Ayrıca kişinin Allah'ı hakkıyla tanınması ve bunun sonucunda O'na bağlanması manasında da kullanılmaktadır. Ma'rifetullah konusu, tarih boyunca farklı dönemlerde ve çeşitli kesimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve bu konuda farklı görüşler öne sürülmüştür. Aynı zamanda Allah'ın zatını bilme konusuna getirilen bu farklı görüşler delillendirilmiş ve birçok eserde tartışılmıştır. Bu tartışma, hassaten Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezhebi tarafından ele alınmış ve her iki mezhep tarafından ortaya atılan birtakım görüşler önemli bir fikir ayrılığına neden olmuştur. er-Rufâî, “Allah'ı bilme konusunda bir kesim Mâtürîdî âlim ile Mutezile mezhebine mensup kelimciler Allah'ı bilmenin vacip oluşunu aklın belirlediğini iddia etmişlerdir buna karşın, Eş'arîyye ekolüne mensup kelimciler ile bir kesim muhakkik Mâtürîdî âlim, söz konusu bilme⁷² aklen değil şer'an vacip olduğunu belirtmişlerdir ”. şeklinde bir izahta bulunmuştur. er-Rufâî, bir kesim muhakkik ifadesiyle zımnen ikinci kesimden yana tavır koymaktadır.⁷³

Kelâm âlimleri nezdinde itikâdî bilgilerin aslı ve ana konularından biri olarak kabul edilen Ma'rifetullah meselesinin önemine vakıf olan ⁷⁴ er-Rufâî de, Allah'ı bilmenin vacip olduğunu ve kulların en temel görevlerinden birinin Ma'rifetullah olduğunu ifade etmiştir. er-Rufâî, “Ma'rifetullah kulların Allah'a yakınlaşmasını sağlayan ve kulun sevaba ulaşmasına vesile olan önemli bir meseledir” şeklindeki ifadesiyle Allah'ı bilmenin akâid ilminin ana omurgası olduğuna işaret etmektedir.

er-Rufâî, Ma'rifetullah'ı, Allah'ın varlığı ve birliği gibi itikâdî konularda zihnin bir delile dayanarak vakıya uygun kesin bir hüküm vermesi olarak açıklamıştır.⁷⁵ Allah'ın bilinebileceğini savunmuş ve Allah'ı bilmenin kesin (yakînî) imanla gerçekleşeceğini belirtmiştir. Tevhid inancına aykırı herhangi bir görüşün kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, er-Rufâî'nin Ma'rifetullah'a verdiği önem, teorik bilginin ötesine geçmektedir. Ona göre Allah'ı hakkıyla bilen,

⁷¹ Süleyman Uludağ, **Ma'rifet**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2003, c.28, s.54-56.

⁷² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.26.

⁷³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.26.

⁷⁴ Mehmet Şaşa, **Kâdî Abdulcebbar'ın Marifetullah Teorisi**, Kader Dergisi 2019, c.17, s.155.

⁷⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.25.

doğru ve sağlam bir inanca sahip olan kişi; Ma'rifetullah'ı dinî hayatının merkezinde yer alır.

2.4. Allah'ın Varlığının Bilinmesini Vacip Kılan Etken

Allah'ı bilmenin aklen vacip olduğunu savunan Mu'tezile ve bir kesim Mâtürîdî âlimlere göre ⁷⁶ kendilerine İslam davetinin ulaşmadığı (fetret ehli) kişiler için Allah'ı bilmek aklen vaciptir. Söz konusu kesimler iman etmedikleri takdirde cehennemlikler içinde yer alacaklardır. Buna karşın, Eş'arîyye ekolüne mensup kelmacılar ile bir kesim muhakkik Mâtürîdîler, "Biz resul göndermedikçe azap da etmeyiz" ⁷⁷ ayetine binaen kendilerine dini mesaj ulaşmayan müşriklerin mazur görüldükleri gerekçesiyle ceza görmeyeceklerini iddia etmişlerdir. ⁷⁸

2.5. Allah'ın Varlığının İspatı (İsbât-ı Vâcib)

Tarih boyunca Allah'ın varlığı mevzusu, felsefî ve teolojik akımların ilgi alanı olmuştur. Düşünce tarihindeki önemli düşünürlerin hemen hemen hepsi bu mesele üzerinde fikir yürütmüşlerdir. Allah var mıdır? Varsa delilleri nelerdir. Allah'ın varlığı rasyonel olarak temellendirilir mi? Allah'ın varlığına inanan kesimler imamda körü körüne bağlanma seviyesinden çıkıp bilinçli benimseme derecesine ulaşma ihtiyacını gidermek için Allah'ın varlığını temellendirmeye yönelmişlerdir. ⁷⁹ Bu bağlamda Müslüman düşünürler kendi kabullerine binaen farklı deliller kullanmışlardır. Evrende gözlenen düzenin kendiliğinden meydana gelmeyeceği esasına dayanan Gaye ve Nizam delili delil, geniş kitlelere hitap eden sade ve anlaşılır bir ispat yöntemi olması hasebiyle Ebü'l-Berekât el-Bağdadî, Gazzâlî, İbn Rüşd ve İbn Teymiyye tarafından diğer delillere tercih edilmiştir. ⁸⁰ Âlemin zamansal yönden kadîm olduğunu savunan İslam filozofları ise imkân delilini kullanmayı tercih

⁷⁶ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.26.

⁷⁷ İsra 17/15

⁷⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 26; Nureddin es-Sâbüni **Mâtürîdiyye Akâidi el Bidaye fi Usuli'd Din**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi vakfı Yayınları, İstanbul,2020 s.167; Mehmet Saffet Sarıkaya, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık Ankara 2022, s.245-246.

⁷⁹ Hüseyin Şahin, **Tanrıyı İspatla Klasik ve Çağdaş Teistik Delillerin Karşılaştırılması**, Ankara, 2024, s.1 (Basılmamış Doktora Tezi); Mehmet Sait Özervarlı, **İsbat-ı Vacip**, TDV, İstanbul 2000, c.22, s. 495-497.

⁸⁰ Mehmet Sait Özervarlı, **İsbat-ı Vacip**, TDV, İstanbul 2000, c.22, s. 495-497.

etmişlerdir. Öte yandan âlemin yoktan yaratıldığı tezi ön planda tutan kelamcılar hudûs delilini yeğlemişlerdir.

er-Rufâî, cevher ve arazların değişkenliğinden yola çıkarak tümevarım yöntemiyle âlemin sonradan yaratıldığı ve dolayısıyla bir yaratıcıya muhtaç olduğu tezleri üzerine inşa edelin hudûs delilini tercih etmiştir. er-Rufâî hudûs delilini şöyle izah etmiştir: Âlem cevher ve arazlardan oluşur. Cevherlerin arazlardan arındırılması düşünülemez. Arzlar da duyu organların tanıklığıyla hâdistir. Dolayısıyla onların taşıyıcısı mesabesinde olan cevherler de hâdistir her hâdisin de bir muhdise ihtiyaç duyar sonuç olarak âlem bir muhdise ihtiyaç duyar. Mükemmel bir denge, ölçü ve uyum içinde olanın tesadüfen yaratılmasının mümkün olmadığı da aşikârdır. Binaenaleyh âlem bir muhdise (yaratıcıya) ihtiyaç duyar. Eğer bir muhdis olmazsa, varlık ve yokluk arasında bir tercihin yapılması mümkün olmayacaktır bu da müstahil yani imkânsız bir durumdur dolayısıyla âlemin varlığını yokluğa veya yokluğunu varlığa tercih eden bir muhdism olması gerekir.⁸¹ Eğer söz konusu muhdisin kendisi de hadis ise bu durumda ya kısır döngü ya da teselsül icap eder her iki ihtimal de batıldır. Dolayısıyla mühdisin vacibü'l-vücûd olan bir zat olması gerekir o da Allah'tır er-Rufâî, kısır döngüyü şu örnekle açıklamaya çalışmıştır: “ Söz gelimi Zeyd, Amr'ı yarattı, Amr da Zeyd'i yarattı. Zeyd'in Amr'ı yaratması hasebiyle Amr'dan önce olandır. Amr'in de onu yarattığı için Zeyd'en önce olandır. Bu durumda Amr bir anda hem önce hem de sonra niteliklerini taşımış olur. Bir şey bir anda hem önce hem de sonra olması mümkün değildir. Netice olarak kısır döngü mümkün değildir.”⁸²

er-Rufâî, Teselsülün geçersiz olduğunu da şöyle temellendirmektedir: Âlemi icat eden muhdisin hadis oluşu ve söz konusu hadisin de başka hadis bir muhdise ihtiyaç duyması ve bu durumun sonsuza dek devam etmesi, ezelde bir şeyin var olması ile yok olmasının bir arada olduğu sonucunu doğurur. Bu da mümkün değildir. Çünkü iki zıt bir arada bulunamaz.”⁸³

⁸¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.35-36.

⁸² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.39.

⁸³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.40.

2.6. Allah'ın Sıfatları

'Allah ancak sıfatlarıyla tasavvur edilir' şeklindeki kabul, Müslüman düşünürlerin sıfatlar konusuna ilgi duymasına sebep olmuştur. Âlimler hicri II. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren söz konusu meseleyi tartışmışlardır. Kelamcılar manaları dikkate alınmak, eğitim ve öğretimde kolaylık sağlanmak amacıyla ilahî sıfatları sistemleştirerek çeşitli gruplara ayırmışlardır.

2.6.1. Sıfatların Tasnifi

Kelâm ekolleri zat-sıfat ilişkisi meselesindeki kabullerine binaen farklı sıfat tasnifinde bulunmuşlardır. Ebû Hanîfe (ö.150/767), sıfatları zâtî ve fiilî olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁸⁴ Bâkılânî (ö.403/1013) ve Beyhakî (ö.458/1066) gibi ünlü Eş'arî kelâmcıları da sıfatların taksimi konusunda Ebû Hanîfe gibi düşünmüşlerdir.⁸⁵ Ebû Hanîfe ve mezkûr Eş'arî kelâmcılar hayat, kudret, ilim, kelâm, sem', basar ve irade'yi zâtî; tekvin ve tarzîk gibi sıfatları ise fiilî sıfatlar⁸⁶ kategorisine dâhil etmişlerdir.⁸⁷ Ancak Ebû Hanîfe "tahlîk" ve "tarzîk" gibi fiilî sıfatların ezeli olduğunu iddia etmiştir.⁸⁸ Buna karşın Bâkılânî ve Beyhakî fiilî sıfatları hâdis olarak kabul etmişlerdir.⁸⁹ Tekvîn gibi fiili sıfatları kudret sıfatının başka bir versiyonu olarak gören Cüveynî ise sıfatları sübûtî ve selbî olarak taksim etmişlerdir. Cüveynî sübûtî sıfatları da nefsî ve manevî olarak iki kısma ayırmaktadır.⁹⁰ Muteahhirun kelâmcıların önemli şahsiyetlerinden Senûsî ise sıfatları nefsi, selbî, meanî ve manevi olarak taksim etmiştir.⁹¹ er-Rufaî sıfatlar tasnifinde Senûsî'yi takip etmiştir.

⁸⁴ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhü'l-Ekber** (Şerhu fıkhî'l-Ekber ile birlikte), Darü'n-Nefâis, Dimaşk, 2009, s.52.

⁸⁵ Bâkılânî, **el-İnsaf**, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mısır h. 1421. s.25; Beyhakî, **el-İtikâd**, Dârü'l-Fadîle, Riyad, h. 1420, s.61.

⁸⁶ Ortaya çıkması (zühûr etmesi) yaratılanın ortaya çıkmasına dayanan sıfatlara fiilî sıfat denir. Bkz, Molla Ali, Kârî, **Şerhu Fıkhî'l-Ekber**, Darü'n-Nefâis, Dimaşk 2009, s.62.

⁸⁷ Ebû Hanîfe **el-Fıkhü'l-Ekber** (Şerhu fıkhî'l-Ekber ile birlikte) s.53-64.

⁸⁸ Ebû Hanîfe **el-Fıkhü'l-Ekber** (Şerhu fıkhî'l-Ekber ile birlikte) s.66;

⁸⁹ Bâkılânî, **el-İnsaf**, s.25; Beyhakî, **el-İtikâd**, s.63.

⁹⁰ İmamü'l-Haremeyn, Cüveynî, **Kitabü'l-İrşad**, Mektebetu Hancî, Mısır h.1369.s.60.

⁹¹ es-Senusi, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb, **Ümmü'l Berahin**, mektebetül haşimiye, istanbul 2014, s.29-44.

2.6.1.1. Nefsi Sıfat (Vücûd)

Senûsî vücûd kavramını zât var olduğu sürece ondan ayrılmayan ve bir illete dayanmayan itibârî bir sıfat olarak görmesi üzerine söz konusu kavramı nefsî bir sıfat olarak telakki etmiştir.⁹² Senûsî gibi vücûd kavramını nefsî bir sıfat olarak kabul eden er-Rufâî, âlemin varlığının hadis oluşundan yola çıkarak söz konusu sıfatı ispat etmeye çalışmıştır.⁹³

er-Rufâî, âlemin hadis olduğu yönündeki iddiasını şöyle temellendirmektedir Âlem, cisim ve araz olan hareket, renk, oluş ve bozuluştan oluşur. Arazlar duyu organların tanıklığıyla hadistir. Söz konusu arazlardan ayrılmayan cisimler de hadistir. Dolayısıyla âlem hadistir. Her hadisın de bir muhdisi vardır. O muhdisi de Allah'tır aksi takdirde devir ve teselsül olur.⁹⁴

er-Rufai, nakli delil olarak da 'Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur.'⁹⁵ 'Yakında delillerimizi, âlemde de göstereceğiz, kendi varlıklarında da. Böylece sonucu, onlarca da apaçık anlaşılacaktır ki o, gerçektir. Şüphesiz Rabbinin, her şeye tanık olması, yetmez mi sana?'⁹⁶ "Kendi öz benliğinizde de nice ibretler, alametler var. Hâlâ bunları görmüyor musunuz?"⁹⁷ ayetleri nakletmektedir.

2.6.1.2. Selbî Sıfatlar

Selbî sıfatlar, Allah'ı zâtına layık olmayan ve yetersizliği ifade eden niteliklerden münezzeh kılan sıfatlardır.⁹⁸ Diğer bir ifadeyle Allah'ın ne olmadığını ifade eden, bütün olumsuz özellikleri ondan tenzih eden sıfatlarıdır. Bu tür sıfatlar, Allah'ı kendi dışındaki bütün varlıklara benzemesinden uzak tuttuğu için tenzihî sıfatlar olarak da isimlendirilmiştir.⁹⁹ Allah'a ait olmasından dolayı diğer varlıklara nispet edilemeyen ve selbî olarak bilinen sıfatlar "Allah ganidir, sizler ise

⁹² Ahmed b. Muhammed el'Âdevî, *Şerhu'l-Haride el Behiyye fî İlmi't-Tevhîd*, Dârü'l-Beyrut 2015, s.21; es-Senusî, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb, *Ümmü'l Berahin*, Dâru l kütübi ilmiyye, Beyrut 2009. s.35.

⁹³ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.35.

⁹⁴ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.35-36.

⁹⁵ Bakara 2/29.

⁹⁶ Fussilet 41/54.

⁹⁷ Zâriyât 51/21.

⁹⁸ Abdullah Arca, *Fahreddin Râzî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları*, Fecr Yayınlar, Ankara 2020, s 153; Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemi'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasire*, Alemu'l-Kutub, Kahire, 2008, c.2, s.1089; Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s.113.

⁹⁹ İlyas çelevi, *Sıfat*, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları İstanbul 2009, c.37 s.100-106.

fakirlersiniz.”¹⁰⁰ “Senin Rabbin ganidir ve rahmet sahibidir”¹⁰¹ “O, doğurmamış ve doğurulmamıştır.”¹⁰² şeklindeki ayetlerle ispat edilmeye çalışılmıştır. Nitekim doğurmamış ve doğurulmamış oluşundan kasıt zat-ı bâri’yi noksanlıktan tenzih etmektir¹⁰³ ve “gani” olmasından kasıt da Allah’ın selbi ve hakiki sıfatlarında başkasına muhtaç olmamasıdır.¹⁰⁴

2.6.1.2.1. Kıdem

er-Rufâî İsbat-ı vâcib ve âlemin hudûsuna ilişkin kanıtların tartışılmaya başlandığı hicri II. yüzyıldan itibaren kelamcılarla tartışılmaya başlayan kıdem kavramını¹⁰⁵ ‘Varlığının başlangıcı olmayan ‘ olarak tanımlamıştır. er-Rufâî söz konusu tanıma binaen selbî sıfatlar kategorisine dahil ettiği kıdem kavramını şöyle ispatlamıştır: Eğer Allah’ın varlığının bir başlangıcı olsaydı O’nu var eden bir yaratıcıya ihtiyaç duyardı. Söz konusu yaratılmış yaratıcı da başka bir yaratıcıya gereksinim duyacaktı. Bu durum ya sonsuza dek devam edecek ya da birinci yaratıcıya dönecek. Devir ve teselsül olarak bilinen her iki durum da zarurî olarak batıldır. Dolayısıyla Allah’ın varlığının bir başlangıcı yoktur.¹⁰⁶

2.6.1.2.2. Bekâ

Er-Rufâî, bekâ kavramını ‘Varlığın sonucunun olmaması’ olarak tanımlaması üzerine bekâ’yı Allah’ın varlığına herhangi bir yokluğun gelmeyeceğini ifade eden bir sıfat olarak tarif etmiştir. er-Rufâî, “Kıdemi sabit olanın ademi muhaldır” şeklindeki önermeden yola çıkarak şöyle bir akıl yürütmede bulunmuştur:

Eğer Allah geleceğe doğru sonlu olsaydı onun için yok olma durumunun düşünülmesi mümkün olurdu. Yokluğu mümkün olan bir varlığın ezeli (kadim) olması düşünülemez. Nitekim bir varlığın geleceğe doğru sonlu olması başlangıcının da sonlu olmasını gerektirir. Ancak teselsül ve devire yol açtığı gerekçesiyle Allah’ın başlangıcının sonlu olması düşünülemez. Öyleyse Allah’ın geleceğe doğru sonlu olması mümkün değildir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Muhammed, 47/38.

¹⁰¹ En’âm, 6/133.

¹⁰² İhlâs, 112/3-4.

¹⁰³ Arca, **Fahreddin Râzî’nin Düşüncesinde Allah’ın Sıfatları**, s.154.

¹⁰⁴ Arca, **Fahreddin Râzî’nin Düşüncesinde Allah’ın Sıfatları**, s.154.

¹⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz ‘Kıdem’ TDV İslâm Ansiklopedisi Ankara 2022, c.25, s.393-394

¹⁰⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.38-39.

¹⁰⁷ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.41; Arca, **Fahreddin Râzî’nin Düşüncesinde Allah’ın Sıfatları**, s.81.

er-Rufâî, “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.”¹⁰⁸ şeklindeki ayetle Allah’ın zatının bâkî kalacağı yönündeki iddiasını nakli delille ispatlamıştır. ¹⁰⁹

2.6.1.2.3. Muhâlefetü’n li’l-Havâdis

er-Rufâî, muhâlefetün li’l-havâdis sıfatını selbî sıfatlar kategorisine dahil etmesi üzerine söz konusu kavramı Allah’ın zatının yaratılmış olan varlıklara benzemediğini ifade eden bir sıfat olarak tanımlamıştır. ¹¹⁰ Bu sıfat, Allah’ın eşsiz ve benzersiz olduğunu, sonradan yaratılmış olan hiçbir varlıkla mukayese edilemeyeceğini ifade eder. er-Rufâî, söz konusu sıfatı aklî ve naklî delillerle temellendirir.

er-Rufâî, konuyla ilgili aklî delili şöyle izah etmektedir: Allah’ın dışındaki her şeyin yani âlemin sadece cisim ve ârazilardan meydana geldiği, cisim ve âraziların da hâdis olduğu diğer bir deyişle sonradan meydana geldiği yönündeki iddialar vücut sıfatını ispatlayan kanıtta izah edilmiştir. Keza Allah’ın varlığının bir başlangıcının ve son bulmasının mümkün olmadığı yönündeki iddia temellendirildi. Bu da Allah’ın hâdis varlıklardan tamamen farklı oluşunu gerekli kılar. Nitekim hiçbir hâdis varlık ezeli ve ebedi değildir. ¹¹¹

er-Rufâî, naklî delil olarak da “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir, her şeyi görür” ¹¹² ayetini zikretmiştir. Nitekim söz konusu ayette Allah’ın hiçbir varlığa benzemediği açıkça ifade edilmiştir.

er-Rufâî, Allah’ın yaratılmışlara benzemesine yol açan nitelikleri âraz olma, zamanla sınırlanma, mekânla sınırlanma, bir cihette (yönde) olma, bir cihetinin olması, küçük hacimli olma, büyük hacimli olma, yaptıklarında bir amacının olması ve hükümlerinde bir amacının olması olarak izah etmiştir. ¹¹³

¹⁰⁸ Kasas 28/88.

¹⁰⁹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.41.

¹¹⁰ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.42.

¹¹¹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.42.

¹¹² Şûrâ 42/11.

¹¹³ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.62.

1. Allah'ın Cisim Olmaktan Münezzehe Oluşu

er-Rufâî, Allah'ın cisim olmaktan münezzehe oluşunu şöyle ispat etmektedir: Cismin hareket ve durağanlıktan arındırılması düşünülemez. Hareket ve durağanlığın hâdis oluşu duyu organların şهادetiyle sabittir. Dolayısıyla hareket ve durağanlıktan arındırılmayan cisim de hadistir. Allah'ın kadîm oluşu da ispat edilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın hâdis oluşuna yol açan cisim olma niteliğinin Allah'tan tenzih edilmesi gerekir.¹¹⁴

2. Allah'ın Âraz Olmaktan Münezzehe Oluşu

er-Rufâî, Allah'ın âraz olamayacağını şöyle temellendirir: Renkler, oluş ve bozuluş, birleşme ve bozulma, tadılanlar ve koklananlar gibi arazlar duyu organların şهادetiyle hâdistir. Kıdem ve bekâ sıfatları bahsinde Allah'ın kadîm ve bâkî oluşu da ispat edilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın hâdis oluşuna yol açan araz olma niteliğinin Allah'tan tenzih edilmesi gerekir.¹¹⁵

3. Allah'ın Zamanla Sınırlı Olmaktan Münezzehe Oluşu

er-Rufâî, Allah'ın zamanla sınırlı olamayacağı yönündeki iddiasını şöyle temellendirmektedir: Felsefecilere göre zaman, feleklerin (gökyüzü cisimlerinin) döngüsel hareketlerinden ibarettir. Ehl-i Sünnet'e göre de zaman, yenilebilir belirsiz bir olayın veya olgunun yenilebilir belirli bir olay veya olguyla olan ölçümüdür. Hareketin ve hadis olan yenilebilir olayların ölçümü de hadistir. Dolayısıyla zaman hadistir. Allah da hâdis olanın dayanağı olmaz. Sonuç olarak Allah zamandan münezzehtir.¹¹⁶

4. Allah'ın Mekândan Münezzehe Oluşu

er-Rufâî, Allah'ın herhangi bir mekânda bulunmasının imkânsız olduğunu şöyle savunur. Mekân, hareket ve durağanlıkla nitelenen varlıkların yer aldığı bir alandır. Söz konusu nitelikler hâdis olduklarından Allah onların dayanağı olmaz dolayısıyla Allah'ın mekânda olması düşünülemez.¹¹⁷

¹¹⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.63.

¹¹⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.63.

¹¹⁶ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.63-64.

¹¹⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.64.

5. ve 6. Allah'ın Bir Cihette Bulunmasının ve Bir Cihete Sahip Olmasının İmkânsız Oluşu

Allah'ın herhangi bir cihette bulunmasının ve herhangi bir cihete sahip olmasının mümkün olmadığını savunan er-Rufâî. Söz konusu iddiasını şöyle temellendirmektedir: Üst, alt, ön, arka, sağ ve sol gibi yönlerden ibaret olan cihet, cismin ayrılmaz bir niteliğidir. Allah'ın cisim olmadığı da aklî delillerle ispat edilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın herhangi bir cihette olması ya da O'na bir cihetin nispet edilmesi mümkün değildir.¹¹⁸

7. ve 8. Allah'ın Büyük Veya Küçük Hacimlilikle Nitelenmesinin İmkânsız Oluşu

er-Rufâî, büyük veya küçük hacimlilikle nitelenmesinin imkânsız oluşu yönündeki iddiasını şöyle temellendirmektedir: Bir varlığın büyük hacimli olmasından kasıt onu oluşturan parçalarının çok sayıda olmasıdır. Keza küçük hacimli olmasından kasıt bütünü oluşturan parçaların az oluşudur. Bir araya gelen ve dağılan parçalardan oluşan varlığın hâdis oluşu da duyu organların şehadetiyle sabittir. Dolayısıyla kıdem ve bekâ ile nitelenen Allah'ın büyüklük (kiber) ve küçüklük (sıgar) gibi hâdis niteliklerle ile nitelenmesi düşünülemez.

er-Rufâî, kiber ve sıgar gibi niteliklerin Allah'a nispet edilmeyeceği yönündeki iddiaya 'O, büyüktür, yücedir' (الْكَبِيرُ الْمُتَعَالَى)¹¹⁹ şeklindeki ayette geçen (الْكَبِيرُ) sıfatıyla yapılan itiraza karşı şöyle bir savunmada bulunmuştur: Allah'a izafe edilen "büyük" kelimesinden Allah'ın zatı değil tersine zatının ayrılmaz niteliği mesabesinde olan yücelik (azamet) kastedilmiştir. Buna göre Allah'ın büyüklüğünü ifade eden "kebîr" kelimesinden gerçek anlam (mutabık) değil tersine lazım mana kastedilmiştir.¹²⁰

9. ve 10. Allah'ın Yaptıklarında ve Hükümlerinde Amacının Olmasının İmkânsız Oluşu

Kelam ekolleri Allah'ın yaptıklarının bir nedene dayanıp dayanmadığı noktasında farklı telakkilerde bulunmuşlardır. Eş'arî okulu 'Allah'ın fiillerinin bir nedene tabi olması noksanlığa yol açar Allah da noksanlıktan münezzehtir dolayısıyla Allah'ın fiillerinin bir nedene tabi olması mümkün değildir' şeklinde bir görüş

¹¹⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.64.

¹¹⁹ Ra'd 13/9.

¹²⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.64-65.

belirtmiştir.¹²¹ Mu'tezile ekolünün "Allah fillerini bir illete bağı olarak yaratır" şeklindeki iddiası ise şöyle bir akıl yürütmeye dayanır: Bir illete dayanmayan fiil saçma ve anlamsızdır. Allah'ın fillerinin saçma ve anlamsız olması düşünülemez. Dolayısıyla Allah'ın fillerinin bir illete dayanmaması mümkün değildir.¹²²

Allah'ın fillerinin bir illete dayanıp dayanmadığı meselesinde Eş'ariyye ekolünün görüşünü benimseyen er-Rufâî, Allah'ın fiillerinde ve hükümlerinde bir amacı olmadığını belirtir. er-Rufâî söz konusu iddiasını şöyle temellendirmiştir: Allah'ın fiilleri, yaratma, öldürme ve rızıklandırma gibi eylemleri içerir. Hükümleri ise, vacip, haram gibi hükümlerdir. Bir işte amaç, genellikle eksikliği gidermek veya bir ihtiyacı karşılamak için vardır. Ancak, Allah'ın kıdem ve bekâ sıfatları, O'nun noksanlıktan münezzeh olduğunu gösterir. Dolayısıyla Her eylemi mükemmel ve eksiksiz olan Allah, fiillerini bir amaca yönelik olarak gerçekleştirmez.¹²³

er-Rufâî 'Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım' (وما خلقت الجن والانس إلا ليعبدون)¹²⁴ şeklindeki ayette geçen (ل) edatının talil lamı değil tersine mukarene lamı olduğunu belirtmekle söz konusu ayeti muarızlarının iddiasını destekleyen nakli bir delil olmaktan çıkarmaya çalışmıştır. Buna göre söz konusu ayetin meali şu şekildedir: Benim cinleri ve insanları yaratmam ibadetlerin farz kılınışları ile birlikte olmuştur.¹²⁵

2.6.1.2.4. Kıyâm Bi-Nefsihî

Hristiyanlar uknum olarak bilinen üç sıfatı (vucud=baba, ilim=oğul, hayat=kutsal ruh) Allah'a atfetmeleri üzerine.¹²⁶ er-Rufâî, 'kıyâm bi-nefsihî'¹²⁷ sıfatını Allah'a nispet etmesiyle Hristiyanların "Allah sıfattır" şeklindeki iddialarını çürütmeye çalışmıştır. er-Rufâî, kıyâm bi-nefsihî sıfatının ispatını zıddı mesabesinde olan Kıyam bi-gayrihî sıfatını iptal etmekle gerçekleştirmiştir.¹²⁸ er-Rufâî, söz konusu

¹²¹ Fahreddin Râzî, **el-Muhassal**, Mektebtü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.s.205.

¹²² Abdülcebbâr, Kâdî, **el-Müğnî**, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2012, c.11, s.114; Adudüddin, İcî **el-Mevâkıf**, Alemlü'l-Kütüp, Beyrut ts, s. 332.

¹²³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.65.

¹²⁴ Zâriyât, 56/60

¹²⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.65.

¹²⁶ İcî, **el-Mevâkıf**, s.280; Seffüddin Âmidî, **Ebkârü'l-Efkâr**, Dârü'l-Kütüp ve'l-Vesâik el-Kavmiyye, Kâhire 2004, c.1, s.267.

¹²⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.43.

¹²⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.65; Osman Karadeniz, **Kıyâm bi-nefsihî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, Ankara 2022, c.25 s.514-515.

yöntemini şöyle izah etmektedir: Allah'ın el-Kâimu bi'n-Nefsihi sıfatıyla nitelenmemesi taktirde zıttı olan el-Kâimu bi'l-Ğayrihi niteliğiyle nitelenmesi gerekir. el-Kâimu bi'l-Ğayrihi kavramı da ya başkasına dayanan bir araz ya da mucit olan bir yaratıcıya ihtiyaç duyan bir zat olarak tanımlanır. Birinci ihtimal kudret olan varlığın ilim olduğu sonucunu doğurur. Bu ise batıldır. İkinci ihtimal ise Allah'ın başkasına muhtaç olan bir zat olduğu neticesini verir. Bu da batıldır. Dolayısıyla Allah'ı el-kâimu bi'l-ğayrihi'nin zıttı olan el-kâimu bi'n-nefsihi sıfatıyla nitelenmesi gerekir.¹²⁹

er-Rufâî, nakli delil olarak da şu ayeti zikretmiştir: “Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, övgüye layık olandır.”¹³⁰ Nitekim söz konusu ayet zımnen Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığını diğer bir deyişle el-kâimu bi'n-nefs bir zat olduğunu ifade etmektedir.¹³¹

2.6.1.2.5. Vahdâniyyet

Vahdâniyyet kavramını Allah'ın bir sıfatı olarak telakki eden kelâmcılar söz konusu sıfatın selbî veya sübûtî olduğu noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Cüveynî vahdâniyyet sıfatını açık bir şekilde selbî sıfat kategorisinden sayarken buna karşılık Âmidî, Bâkılânî'nin vahdâniyyet sıfatını nefsi (sübûtî) bir sıfat olarak kabul ettiğini ve kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirtmiştir¹³² birlik ve teklik sıfatı olarak tanımlamış ve bu sıfatı. Vahdâniyyet sıfatını, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde taaddüdün (çoğulculuğun) olmaması olarak tanımlayan er-Rufâî, söz konusu tanıma binaen mezkûr sıfatı selbî sıfatlar kategorisine dahil etmiştir. er-Rufâî, vahdâniyyetin farklı versiyonlarını üç başlık altında sunmaktadır:¹³³

1. Vahdetü'z-Zât (Zat Bakımından Bir Olmak)

er-Rufâî, vahdetü'z-zât olarak bilinen birinci versiyonu açıklamıştır: Allah, cüzlerden (parçalardan) oluşmaz ve O'nun bir ortağı yoktur. Allah'ın zatı, bölünemez ve parçalanamaz. Bu, Allah'ın mutlak birliğini ve zatının teklik özelliğini ifade eder.¹³⁴

¹²⁹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.65-66

¹³⁰ Fâtır 35/15.

¹³¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.43.

¹³² Mehmet Fadıl Ünsal, **Adudüddin el-İcî'de Ulûhiyet Düşüncesi**, Ankara 2022, s.89; Âmidî, **Ebkârü'l-Efkâr**, c.2, s.91.

¹³³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.44.

¹³⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.44.

2. Vahdetü's-Sıfat (Sıfat Bakımından Bir Olmak)

er-Rufâî, Allah'a nispet edilen ilim, kudret gibi sıfatların yalnızca Allah'a özgü olduğunu ve bu sıfatların başkasında bulunmadığını izah etmek üzere şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Allah'ın ilim ve kudret gibi sıfatları, başka varlıkta bulunan sıfatlara benzemez. Nitekim Allah yaratmaları bir kudretle gerçekleştirir. Keza bir ilmiyle malumatlar inkişaf eder.¹³⁵

3. Vahdetü'l-Ef'âl (Fiiller Bakımından Bir Olmak)

Er-Rufâî, vahdetü'l-ef'âli ifadesinden Allah'ın fiillerinde tek olmasını, diğer bir ifadeyle yaratma, rızıklandırma, yaşatma ve öldürme gibi fiillerinde kimsenin ona ortak olmadığını kasteder.¹³⁶

Kelâmcılar لو كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا (Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı yerin göğün düzeni bozulurdu)¹³⁷ âyetinden yola çıkarak birden çok ilâhın var olduğu görüşünü aklî kanıtlarla çürütmeye çalışmışlardır.¹³⁸

Söz konusu ayetin ifade ettiği "fesad"tan yer ve gökyüzünün oluşmaması anlamını kasteden kesimin nezdinde mezkûr ayet Burhanüt-Tevârüd olarak anılan kanıt işaret etmektedir. Sözü edilen kanıt şöyle izah edilmektedir: Şayet kudreti tam olan iki ilâh bulunsaydı, takdir edilen ve gerçekleşen olayların bunlara nispeti eşit olurdu. Bu durumda ise belirli olayların vukuu ya iki ilâhın kudreti ya da ikisinden birininkiyle gerçekleşirdi. Bu iki durum da geçersiz olduğundan birden fazla yetkin ilâhın var olduğu yönündeki iddia geçersizdir.

Fesad kavramından, var olan düzenin bilfiil bozulmasını kastedenler ise mezkûr ayetin Burhanu't-Temânu deliline işaret ettiğine hükmetmişlerdir. Sözü edilen kanıt şöyle izah edilmiştir: Şayet ilâhlık vasıflarına hâiz iki ilâhın varlığı mümkün olsaydı, onlardan biri Zeyd'in hareket etmesini isterken; diğeri ise sabit kalmasını dileyebilirdi. Bu durumda ise aynı zaman diliminde ve aynı mahalde birbirine zıt iki eylemin vuku bulması ihtimali ortaya çıkacaktır. Bu durumda ya murad edilen her iki eylem de gerçekleşecektir ki bu, muhaldir. Çünkü iki zıt nitelik aynı anda ortaya

¹³⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.44.

¹³⁶ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.45.

¹³⁷ Enbiyâ, 21/22.

¹³⁸ Ünsal, **Adudüddin el-Îcî'de Ulûhiyet Düşüncesi**, s.91.

çıkamaz. Ya da bunlardan biri vuku bulacaktır; fakat bu da muhaldır. Zira bu durumda da isteği yerine getirilmeyen ilâhın aciz olması sonucu ortaya çıkar.

Allah'ın birliği meselesindeki görüşünü Burhanu't-Temânu delili ile ispatlamaya çalışan er-Rufâî, adı geçen delilini şöyle açıklamaktadır: Şayet iki ilah olsaydı, bu ilahlar arasında ittifak veya ihtilaf olacaktı. İttifak etmeleri durumunda, söz konusu ittifak ya vacip ya da caiz olurdu. İttifakın vacip olması düşünülemez aksi halde Allah'ın baskı altında iş yapan bir varlık konumuna düşer bu da acizliğe yol açar. Ancak Allah'ın aciz olması mümkün değildir. Geriye ittifakın caiz olması ihtimali kalır. İttifakın caiz oluşu ihtilafın da caiz oluşunu gerektirir kabulüne binaen ihtilaf etmeleri söz konusu olduğunda iki zıt iradenin çatışması vuku bulur. Çatışma neticesinde her ikisinin isteğinin gerçekleşmesi mümkün değildir aksi halde iki zıttın bir arada olma durumu söz konusu olur bu da batıldır”¹³⁹ Her ikisinin isteğinin gerçekleşmemesi de düşünülemez aksi halde âlem vuku bulmazdı. Geriye farz edilen iki ilahtan birinin isteğinin gerçekleşmesi kalır bu durumda isteği gerçekleşmeyen aciz durumuna düşer ve ilah olamaz.¹⁴⁰

2.6.1.3. Meânî Sıfatlar (Sıfat-ı Sübûtiye)

Sıfatları selbî, ma'nevî ve meânî olarak taksim eden kelimciler, meânî sıfatları bir illete dayanmayan hakiki sıfatlar olarak tanımlamışlardır. Söz konusu sıfatlar, olgunluk, mükemmellik, üstünlük ifade edip ayetler ve hadislerde Allah'a izafe edilen sıfatlardır.¹⁴¹ Bu sıfatlar İslâmî teolojide “sıfat-ı sübûtiye” olarak da bilinir ve Allah'ın zatına ilişkin olan O'nu niteleyen özellikleri ifade eder. Ezelde var olan bu sıfatlar Allah'ın zatı ile kâim olan sıfatlar olup yaratılmışların sıfatlarına benzemezler. Ayrıca bu sıfatlar, selbi sıfatların aksine Allah'ın ne olduğu hangi özelliklere sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹⁴² er-Rufâî, de mezkûr taksimi esas alarak sıfat-ı sübûtiye” olarak da bilinen ilim, kudret ve irade gibi sıfatları meanî sıfatlar olarak telakki etmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Ünsal, *Adudüddin el-İcî'de Ulûhiyet Düşüncesi*, s.93.

¹⁴⁰ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.45.

¹⁴¹ Arca, *Fahreddin Râzî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları*, s.83.

¹⁴² Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s.120.

¹⁴³ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.47.

2.6.1.3.1. Kudret

er-Rufâî, Allah'ın her şeye gücü yetmesi anlamına gelen kudret sıfatını, Allah'ın zatıyla kâim olan ve dilediğini iradesine uygun bir şekilde yaratma ve yok etme gücü olarak tanımlar. Dolayısıyla kudret sıfatı Allah'ın sınırsız ve mutlak gücünü ifade eder, bu gücün her şeye yettiğini ve hiçbir şeyin O'nun kudretinin dışında kalmadığını belirtir.¹⁴⁴ er-Rufâî, kudret sıfatını aklî ve naklî delillerle ispat etmeye çalışmıştır.

er-Rufâî'nin kudret sıfatının ispatına dair akli delili şu şekildedir: Şayet Allah, kudret sahibi olmasaydı, bu durumda aciz olması gerekirdi.¹⁴⁵ Ancak aciz olan bir varlığın kâinatı yaratması, düzenlemesi ve sürdürmesi mümkün değildir. Kâinatın varlığı ve düzeni, sonsuz bir kudretin varlığına işaret eder. Dolayısıyla, Allah'ın nihayetsiz bir kudret sahibi olması zorunludur.¹⁴⁶

er-Rufâî, kudret sıfatına dair nakli delili de şu ayetle izah eder: “Gerçek şu ki, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbirini takip edişinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü toprağa can verdiği yağmurlarda, her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârların değişmesinde ve gökle yer arasında kendileri için tayin edilmiş belirli güzergâhlarda gidip gelen bulutlarda, düşünüp akıllarını kullananlar için mesajlar vardır.”¹⁴⁷ Nitekim bu ayet, Allah'ın kudretinin tezahürlerini, göklerin ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün birbirini takip edişi gibi kâinatta görülen düzen ve uyum aracılığıyla açıklar. Allah'ın kudreti, bu âlemdeki her türlü varlık ve olayda tecelli eder ve bu da O'nun nihayetsiz gücünü gösterir.

Kelam ekolleri Allah'ın kudretinin neye taalluk edeceği noktasında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile ekolüne mensup kelâmcılar bu konuyu, kötü fillerin Allah'a olan nispeti ve irade hürriyeti gibi konular bağlamında ele almışlardır. Bu bağlamda bir kesim Mu'tezile uleması Allah'ın adalet sahibi olmasının bir sonucu olarak kudretinin çirkin (kabih) sayılan haksızlık ve yalan gibi şeylere ilişmemesi

¹⁴⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.66.

¹⁴⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.49; Bekir Topaloğlu, “**Kudret**”, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2002. C.26, s.316-317.

¹⁴⁶ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.49.

¹⁴⁷ Bakara 2/164.

gerektiğini iddia etmişlerdir.¹⁴⁸ Ehl-i sünnet kelâmcıları ise **والله على كل شيء قدير** (Allah gücü her şeye yetendir)¹⁴⁹ ayetine dayanarak Allah'ın kudretinin bütün mümkünleri kapsadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁰ er-Rufâ de Ehl-i sünnet kelimcilerinden biri olarak kudret sıfatının bütün mümkünlere taalluk ettiğini belirtir.¹⁵¹ Diğer bir ifadeyle Allah'ın kudreti, canlı veya cansız mümkün olan bütün varlıklara taalluk eder.¹⁵² Bu da Allah'ın kudretinin evrensel ve sınırsız olduğunu, her türlü mümkün varlık ve olay üzerinde mutlak bir etkisinin bulunduğunu gösterir.

er-Rufâî kudret sıfatının taallukunun yedi çeşit olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

- 1) Taalluk'u kabza **“تعلق قبضة”**; varlığımızdan önce yokluğumuza ilişkin kudretin taallukudur.
- 2) Taallukün bi'l-fiil **“تعلق بالفعل”**; Allah'ın eşyayı kendisiyle icat ettiği Kudretin taallukudur.
- 3) Taalluk'u kabza; bir şeye, var olduktan sonra ve yok oluşundan önce kudretin kendisiyle taallukudur.
- 4) Taalluk bi'l-fiil; Allah'ın eşyayı kendisiyle yok ettiği taalluktur.
- 5) Taalluk'u kabza; bir şeyin varlığından sonra, yok olmasından dirilmesine kadar kudretin onunla taallukudur.
- 6) Taalluk bi'l-fiil; Allah'ın bizi diriltme gününde var etmesine kudretin taallukudur.
- 7) Taalluk'u kabza; varlığımızdan, sonsuza kadar bizlere taalluk eden kudrettir.¹⁵⁴ er-Rufâî, detaylı olarak belirttiği kudret çeşitlerini icmalen iki kısma indirmektedir.
A) **“تعلق صلحي قديم”** (var etme ve yok etmeye yarayan ezeli ilişme)
B) **“تعلق تجيزي حادث”** (bi'l-fiil icat etme ve yok etmeye tahsis edilmiş kudretin ilişkisi.)

¹⁴⁸ Abdülcebbar kâdî, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu, İstanbul 2013, c.2, s. 29.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/189.

¹⁵⁰ Ünsal, **Adudüddin el-İcî'de Ulûhiyet Düşüncesi**, s.115.

¹⁵¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.49-50.

¹⁵² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.50'de yer alan dipnot.

¹⁵³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.53.

¹⁵⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.53.

2.6.1.3.2. İrade

Kelam ekolleri “Allah kullarına zulmü dileyecek değildir”¹⁵⁵ şeklindeki âyete binaen Allah’ın mürîd olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Ancak kelamcılar söz konusu sıfatın hangi kategoride yer aldığı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Mu tezile ekolüne mensup bir kısım kelâmcı irade sıfatını zorlanmanın olmayışı (ademu'l-ikrah) olarak tanımlamak suretiyle söz konusu sıfatı selbî sıfatlar kategorisine dâhil etmektedir.¹⁵⁶ Ehl-i sünnet kelamcıları ise irade sıfatını, Allah’ın zatına nispet edilen sübûtî bir sıfat olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁷ er-Rufâî, İrade sıfatını imkân dahilinde olan şeylerden birini tahsis etmeye yarayan meânî bir sıfat olarak telakki etmiştir. er-Rufâî söz konusu görüşünü şöyle somutlaştırmaktadır: İrade sahibinin mümkün olan yokluk yerine vücudu tercih etmesi, ilmi cehalete tercih etmesi örneğinde olduğu zıt olan sıfatlardan birini diğerine yeğlemesi, herhangi bir zamanı kendisinden önce veya sonraki zamana tercih etmesi, bir ciheti başka bir cihete tercih etmesi, doğuyu batıya, uzun veya kısa olan bir miktarı diğerine tercih etmesi irade sıfatıyla gerçekleşir.¹⁵⁸ er-Rufâî, irade sıfatının varlığını şöyle temellendirmektedir: Bütün mümkün cisimler zâtî sıfatları mesabesinde olan hareke, sükûn, renkler, oluş ve bozuluş gibi ‘arazlara kâbil olma’ niteliğinde mütemasıldırler. Örneğin su, demir şeker ve ateş gibi cisimlerden her biri akışkanlık, sertlik, hararet ve tatlılık gibi niteliklere kabildirler. Söz konusu cisimlerin belli bir nitelikle nitelenmesi Allah’ın tercih etmeye yarayan bir sıfatıyla gerçekleşir. O da irade sıfatıdır.¹⁵⁹

er-Rufâî, Allah’ın fiillerinin bir iradeye dayalı gerçekleştiği yönündeki iddiasını şöyle izah etmektedir: Filler ihtiyara dayalı, illete dayalı ve varlığın tabiatına dayalı olmak üzere üç şekilde gerçekleşir.

A) İhtiyara dayalı. Bu tür fiiller iradeye sahip failer tarafından gerçekleşir. Zeyd’in yaptığı belirli iş buna örnek teşkil etmektedir.

B) İllete dayalı. El’in hareket etmesiyle yüzüğün hareketi buna örnek teşkil etmektedir. Bu tür fiilde illet mesabesinde olan elin hareketi yüzüğün hareketini

¹⁵⁵ Mü'min, 40/31.

¹⁵⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, c.2, s.215.

¹⁵⁷ Sâbûnî, *el-Bidâye*, s.26

¹⁵⁸ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.51.

¹⁵⁹ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.67.

zorunlu kılar. İllete dayalı fiilde şartların oluşması ve engellerin olmaması gibi etkenler şart koşulmaz.

C) Tabiata dayalı. Failde tabiatı gereği gerçekleşen bu tür eylemlerin oluşması için şartların vuku bulması ve engellerin olmaması gibi etkenler şart koşulur. Ateşin bir nesneyi yakma olayı buna örnek olarak gösterilebilir. Zira ateşin yakma fiilini gerçekleştirmesi için oduna temas etmesi ve odunun ıslak olmaması gibi şartlara bağlıdır.¹⁶⁰ Ma'lulun illeten ve matbu'un tabii failden zamansal yönden geri kalması düşünülemediği için Allah'ın söz konusu türlerden bir fail olarak düşünülmesi mümkün değildir. Aksi halde hâdis olan âlemin kadîm olma durumu söz konusu olur. Âlemin kadîm oluşu da batıldır. Dolayısıyla Allah irade sahibi bir faildir.¹⁶¹

er-Rufâî, irade sıfatı için nakli delil olarak da “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Seçim onlara ait değildir.”¹⁶² şeklindeki ayeti zikreder: Nitekim söz konusu ayette, Allah'ın iradesinin mutlak olduğunu ve O'nun dilediği her şeyi yaratıp seçtiğini vurgular.

Kelamcılar irade sıfatının kapsamı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Mu tezile kelâmcıları Allah'ın kendi fiillerinin tamamını irade ettiğini, buna karşın kullarinkinden ise yalnızca emrettiklerini irade edip, küfür ve isyan gibi müeyyide gerektiren filleri ise irade etmediğini savunmuştur.¹⁶³ Ehl-i sünnet kelâmcıları ise Allah'ın vuku bulacağını bildiği şeyleri irade ettiğini, varlık kazanmayacağını bildiği şeyleri ise irade etmediğini düşünmüşlerdir.¹⁶⁴ er-Rufâî de Allah'ın yalnız mümkün olan fiilleri irade ettiğini belirtmiştir. er-Rufâî söz konusu iddiasını şöyle temellendirmiştir: Allah'ın iradesi vacip ve müstahile taalluk etmez çünkü vacip ve müstahil, zatları gereği etkiyi (tesir)¹⁶⁵ kabul etmezler oysa irade sıfatı tercih edici bir nitelik olması bakımından tesir edicidir. er-Rufâî, vacip ve müstahilin tesiri kabul etmedikleri yönündeki savı şöyle ispat eder: vacip ‘varlığı zorunlu olan’ tanımına binaen hiçbir zaman (ne önceden ne de sonradan) yokluğu kabul etmez. Müstahil ise ‘varlık kazanması mümkün olmayan’ olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma binaen

¹⁶⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.67.

¹⁶¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.68.

¹⁶² Kasas 258/68.

¹⁶³ Kâdî Abdülcebâr **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, c.2, s 249.

¹⁶⁴ Sâbûnî, **el-Bidâye**, s.70.

¹⁶⁵ Eser; varlıktan sonra yokluk veya yokluktan sonra varlık demektir.

müstahîl dış dünyaya çıkmayı asla kabul etmez. Dolayısıyla mümkünlere taalluk eden irade sıfatı bunlara ilişmez.¹⁶⁶

er-Rufâî ‘‘Kudret sıfatı ile birlikte düşünölen Allah’ın iradesi, yaratma ve yok etme fiillerinde belirleyici rol oynar. Allah’ın kudreti mümkün olan şeylere taalluk ederken iradesi ise bu kudretin nasıl ve ne şekilde kullanılacağını belirler.’’¹⁶⁷ Şeklindeki tespitiyle yaratmada iradenin mertebesinin kudretten önce olduğuna işaret etmektedir.

2.6.1.3.3. İlim

Kelâmcılar, ‘‘Allah’ın fiilleri sağlamdır, fiili sağlam olan her fail âlimdir, öyleyse Allah âlimdir’’ şeklinde bir akıl yürütmeye Allah’ın âlim olduğu yönünde ittifak etmişlerdir. Ancak Mu’tezile ekolünün uleması türetilmiş (müştak) bir kelime olan âlim dışında mana mesabesinde olan ilim niteliğini kadimlerin birden çok olmasına (teaddüdü’l-kudemaya) yol açacağı gerekçesiyle Allah’ın zatına zait bir sıfat olarak telakki edilmeyeceğini iddia etmişlerdir. Buna karşın Ehl-i sünnet uleması Allah’ın muattal bir varlık olmasına yol açmamak için ezeli bir ilim sıfatının Allah’a nispet edilmesini gerekli görmüşlerdir.¹⁶⁸ İlim niteliğini Allah’ın zatına zait hakiki bir sıfat olarak gören er-Rufâî, Allah’ın ilminin mutlak olduğunu, Allah’ın geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği eksiksiz bir şekilde bildiğini iddia etmiştir. Ona göre Allah’ın bilgisi sınırsızdır ve hiçbir şey O’nun ilmi dışında kalmaz.¹⁶⁹ er-Rufâî, Allah’ın söz konusu sıfatla her türlü malumatın bilgisine vakıf olduğunu ve hiçbir şeyin O’ndan gizli kalamayacağını söylemiştir. Diğer bir deyişle Allah’ın zatiyla kâim olan ilim sıfatı, hakikati olduğu şekliyle açığa çıkaran her şeyi ihata eden ve hiçbir şeyin kapsamı dışında kalmayan bir meanî sıfattır. er-Rufâî söz konusu sıfatı şöyle temellendirmiştir: Eğer ilim sıfatı Allah’ın zatına nispet edilmezse zıttı mesabesinde olan cehalet, zan ve vehim gibi niteliklerin ona nispet edilmesi gerekir. Bu tür nitelikler noksanlık ifade ettikleri için Allah’ın bunlarla nitelenmesi mümkün değildir. Öyleyse Allah’ın ilim sıfatıyla nitelenmesi gerekir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.54.

¹⁶⁷ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.54-55.

¹⁶⁸ Kâdî Abdölcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, c.1,253.

¹⁶⁹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.56.

¹⁷⁰ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.56-57.

er-Rufâî, konuyla ilgili iddiasını şu delille de ispatlamıştır: Doğru ve güzel çizilmiş, imlaya uygun şekilde bir çizelgeyi gören ve gördüğü bu çizelgenin tesadüfî bir şekilde yapıldığını diğer bir ifadeyle güzel bir şekilde yapılan söz konusu yapıtı icat edenin bir ilme sahip olmadığını iddia eden biri deli olarak görülür. Keza gökyüzü ve içindeki nesnelerin, yeryüzüne yerleşmiş canlılar, hava ve denizler gibi şeylerin son derece sağlam yapılmasının arakasında yatan temel etkenin mükemmel bir bilgi olduğu aşikârdır.¹⁷¹

Er-Rufâî, nakli delil olarak; ‘Yaratan hiç bilmez mi? O en ince işleri gören bilen ve her şeyin içyüzünden haberdar olandır.’¹⁷² ‘Ne durumda olursan ol, onun hakkında Kur’an’dan ne okursan oku ve siz ne yaparsanız yapın girişimde bulunduğunuzda biz sizin üzerinize şahidiz. Yerde ve gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden gizli değildir. Bundan küçük olsun büyük olsun ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.’¹⁷³ ayetleri zikretmiştir.

2.6.1.3.4. Hayat

Ehl-i sünnet kelâmcıları, hayat niteliğini ilim ve kudretin imkânını gerektiren bir sıfat olarak tanımlamışlardır.¹⁷⁴ Kelâmcılar hayat sıfatının ispatı için şöyle bir akıl yürütmede bulunmuşlardır: Allah Âlim ve Kâdirdir. Âlim ve Kâdir olan her varlık da Hayydır (diri). Binaenaleyh Allah Hayydır.¹⁷⁵

er-Rufâî, hayat sıfatını Allah’ın müdrik olmasını sağlayan bir meanî sıfat olarak telakki etmiştir. Ona göre Allah’ın hayatının ezeli ve ebedidir. Yaratılmışların hayatından farklı olan Allah’ın hayatı diğer sıfatlarının temelini oluşturur. Nitekim ilim, kudret, irade gibi sıfatlar ancak hayata sahip olan bir varlıkta bulunabilir.¹⁷⁶

er-Rufâî akli olarak şu delili sunmuştur. Acizliğe yol açmamak için Allah’ın kudret sıfatıyla nitelenmesi gerekir. Tesir etmeye yönelik olan kudret sıfatı, tercih etme görevini üstlenen irade sıfatını gerektirir. Bilgi olmadan bir şeyin tercih edilmesi de olanaksız olduğundan İrade sıfatı da ilim sıfatını gerektirir. Hayat olmadan idrakin

¹⁷¹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.56.

¹⁷² Mülk 67/14.

¹⁷³ Yunus 10/61.

¹⁷⁴ **Şerhu Fıkhi'l-Ekber**, s.53.

¹⁷⁵ İcî, **el-Mevâkıf**, s.290.

¹⁷⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.57.

gerçekleşmesi de mümkün değildir. Dolayısıyla hayat sıfatı olmadan kudret, irade ve ilim sıfatları da olmaz.¹⁷⁷

er-Rufâî'nin nakli delil de şu şekildedir: 'Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır.'¹⁷⁸ Nitekim bu ayette Allah'ın hayat sabi oluşu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın hayat sahibi olması sübûtu ve delalet kat'î olan bir delil ile ispatlanmış olmuştur.

2.6.1.3.5. Sem', Basar

Müslüman düşünürler Allah'ın semî ve basîr olduğunu ifade eden çok sayıda ayeti esas alarak Allah'ın sem ve basar sıfatlarıyla nitelenmesini zorunlu görmüşlerdir. Ancak söz konusu sıfatlara yükledikleri manalar farklı olmuştur. Bu bağlamda İslam filozofları sem ve basar niteliklerini müstakil birer zâtî sıfat değil Allah'ın ilim sıfatının başka bir versiyonu olarak telakki etmişlerdir.¹⁷⁹ Öte taraftan Ehl-i sünnet kelimcileri konuyla ilgili iddialarını şöyle temellendirmişlerdir: 'Bir varlık zıt olan niteliklerin her ikisinden arındırılması mümkün değildir' şeklindeki kabule binaen Allah'ın işitme ve görme nitelikleriyle nitelendirilmediği durumda zıtları konumunda olan sağırılık ve körlükle nitelenmesi gerekir. Sağırılık ve körlük eksiklik ifade ettikleri için Allah'ın bu tür niteliklerle nitelenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ın sem ve basar sıfatıyla nitelenmesi gerekir.¹⁸⁰

er-Rufâî, bir Ehl-i sünnet âlimi olarak sem ve basar niteliklerinin müstakil birer sıfat olarak Allah'a nispet edilmesinin zorunlu olduğunu iddia etmiştir. er-Rufâî, söz konusu sıfatların mahiyeti ve işlevlerini şöyle izah etmiştir: Hiçbir sesin, fısıltının ve düşünmenin O'nun işitme ve görme alanının dışında değildir. Allah'a nispet edilen işitme ve görme nitelikleri yaratılmışların işitme ve görme niteliklerinden farklıdır. Nitekim Allah, herhangi bir duyu organına gereksinim duymadan mevcut olan her şeyi işitir ve görür.¹⁸¹ er-Rufâî, söz konusu görüşüyle sem ve basar sıfatlarının ilgi alanlarının sadece mevcut varlıklar olduğunu belirtmiştir. er-Rufâî, açık bir şekilde sem ve basar sıfatlarının Allah'ın zatıyla kâim olan iki sıfat olduğunu ve bu sıfatlar sadece kadim ve hâdis olarak taksim edilen mevcut varlıklara taalluk ettiğini

¹⁷⁷ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.57.

¹⁷⁸ Bakara 2/255.

¹⁷⁹ Ünsal, *Adudüddin el-Îcî'de Ulûhiyet Düşüncesi*, s.130.

¹⁸⁰ Ünsal, *Adudüddin el-Îcî'de Ulûhiyet Düşüncesi*, s.131.

¹⁸¹ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.59.

dolayısıyla mevcut olmayan (ma'dum) şeylere ister müstahil ister caiz olsun taalluk etmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸²

Ehl-i sünnetin konuyla ilgili akli delilinin aynısını kullanan er-Rufâî, söz konusu delili şöyle izah etmiştir: ‘Semi’ ve basar sıfatlarının zıtları mesabesinde olan işitmeme ve körlük noksanlığı bildirir. Allah ta noksanlıktan münezzehtir. Binaenaleyh söz konusu niteliklerin Allah’a nispet edilmeleri müstahildir. Geriye Allah’ın mükemmelliğini ifade eden sem’ (işitme) ve basar (görme) sıfatları kalır.¹⁸³

er-Rufâî, ‘O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O duyardır, görendir.’¹⁸⁴ ayetini akli delil olarak sunmuştur.

2.6.1.3.6. Kelâm

Kelâm sıfatına dair tartışmalar erken dönemde başlamıştır. Kelâm ulemasının tartışması söz konusu sıfatın keyfiyetiyle ilgili olmuştur. Diğer bir deyişle mezkûr tartışma Allah’ın kelâmının kadîm veya hâdis olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Mutezile ekolünün uleması ‘Kur’an-ı Kerim’in lafızlarının hâdis (mahlûk) olduğunu dolayısıyla Allah’ın zatıyla kâim olması mümkün değildir şeklinde bir görüş belirtmişlerdir. Ehl-i sünnet mezhebine mensup ulema ise mutezileden farklı olarak ‘Kelâm sıfatından kasıt lafızların delalet ettiği manalardır. Dolayısıyla manalardan oluşan Allah’ın keliması (Kur’an-ı Kerim) ezelidir diğer bir ifadeyle mahlûk değildir’ şeklinde bir görüş belirtmiştir.¹⁸⁵

er-Rufâî ise ‘Allah kelâmı, tahir –takdim, sıhhat ve i’lal gibi niteliklerle nitelenmez’ şeklindeki ifadesiyle zımnen Allah’ın kelimasının nefsî bir kelâm olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁶ er-Rufâî’ye göre Allah’ın kelâmı ezelidir dolayısıyla O’nun kelimasının yaratılmışların kelimından farklıdır. O, ‘Allah kelâmı, tahir –takdim, sıhhat ve i’lal gibi niteliklerle nitelenmez’ şeklindeki ifadesiyle de iki kap arasında bulunan ve mushaf olarak bilinen Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın mana olan kelimasına (nefsî kelâm) delalet eden bir kutsal kitap olduğuna işaret etmektedir.

¹⁸² er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.59.

¹⁸³ Er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.69.

¹⁸⁴ Şûrâ 42/11.

¹⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, **Kelâm**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2022, c. 25 s.194-196.

¹⁸⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.59.

er-Rufâî, Allah'ın kelimıyla ilgili iddiasını şöyle temellendirmektedir: Eğer Allah kelam sıfatıyla nitelenmiş olmasaydı bunun zıddı olan dilsiz (lal) sıfatıyla nitelenmesi gerekirdi. Allah'ın dilsiz olma sıfatıyla nitelenmesi de mümkün olmadığına göre onun zıddı olan kelâm sıfatıyla nitelenmesi gerekir.¹⁸⁷

er-Rufâî (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) “Ve Allah Musa ile de konuştu”¹⁸⁸ ayetini nakli delil olarak sunmuştur.¹⁸⁹

2.6.1.4. Manevî Sıfatlar

Ahval teorisini benimseyen Mu'tezile ekolünden Ebu Haşim el-Cübbâî (ö.321/933) ve Ehl-i sünnet'in önemli simalarından Bakîllânî(ö. 403/1013) ile Cüveynî (ö. 478/ 1085) bir illete dayanan Allah'ın zatına zait sıfatların var olduğuna hükmetmişlerdir. Buna karşı ahval teorisini reddeden kelamcılar söz konusu sıfatları dillendirmemişlerdir. Kelam literatüründe manevî sıfatlar olarak telakki edilen söz konusu sıfatlar âlimiyyet, kâdiriyyet ve hayyiyet gibi sıfatlardır. Bâkillânî ve Cüveynî'nin ahval nazariyesini benimsemesine binaen manevî sıfatların varlığına inanan er-Rufâî, manevî sıfatları Allah'ın kadir, mürid, alim, hay, semî', basir ve mütekellim olması olarak açıklamıştır.¹⁹⁰

2.7. Ru'yetullah

İslam uleması Allah'ın görülmesi (Ru'yetullah) meselesinde farklı görüşler telakki etmişlerdir. Söz konusu konuyla ilgili ihtilaf, daha çok mutezile ve ehl-i sünnet ekolleri arasında vuku bulmuştur. Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını iddia eden Mutezile ekolü mezkûr iddiasını “ Dış dünyada bir varlığın görülebilmesi için görenin cihetinde olması gerekir. Cihette bulunma şartı da görünenin cisim olmasını gerektirir. Allah da cisim olmaktan münezzehtir. Öyleyse Allah'ın görülmesi mümkün değildir.”¹⁹¹ şeklindeki akli delille ispat etmiştir.

Ehl-i sünnet ulemâsı ise Ru'yetullah'ın hem bu dünyada hem de ahirette mümkün olduğunu ve Allah'ın görülmesinin ahirette vuku bulacağını iddia etmişlerdir. Söz konusu ekol mezkûr iddiasını “(وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة) O gün

¹⁸⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.60.

¹⁸⁸ Nisâ 4/164.

¹⁸⁹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.59.

¹⁹⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.61.

¹⁹¹ Kâdî Abdülcebbâr, **el-Mügnî**, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye c.4, s.151; Ünsal, **Adudüddin el-Îcî'de Ulûhiyet Düşüncesi**, s.104.

(âhirette) birtakım yüzler ışıltılı parlar da (bilâ keyf) Rablerine bakarlar.”¹⁹² şeklindeki ayet ile temellendirmiştir¹⁹³

İslam uleması Allah’ın görülmesi (Ru’yetullah) hakkında farklı görüşler belirtmişler. Allah’ın ahirete görülmesi mümkün mü şayet mümkünse vuku bulup gerçekleşecek mi şeklinde ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilaf daha çok mutezile mezhebi ve ehl-i sünnet mezhepleri arasında vuku bulmuştur. Mutezile Allah’ın görülmesinin mümkün olmadığını ve ahirete de görülmeyeceğini çünkü dış dünyada bir şeyin görülebilmesi için bir cihete olması gerekir ve ciheti olmalı yani cisim olması gerektiğini oysaki Allah cisim olmadığına göre görülemeyeceğini söylemişler.¹⁹⁴ Bu bağlamda Allahın görülmesi (Ru’yetullah) hakkındaki ayetleri tevil etmişlerdir.

Er-Rufâî de Ehl-i Sünnet ekolünün bir mensubu olarak Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu iddia etmiştir.¹⁹⁵ Er-Rufâî iddiasını ‘Rabbim bana kendini göster, seni göreyim.’¹⁹⁶ şeklindeki ayetle ispat etmeye çalışmıştır. Er-Rufâî, söz konusu ayetin kendi iddiasına delil teşkil ettiğini şu akıl yürütmeye dayandırmıştır: ‘Ulû’l-azm olan bir peygamberin rabbinden mümkün olmayan bir şeyi dilemesi düşünülemez. Ancak ulû’l-azm olan Musa peygamber Allah’ın, kendisini ona göstermesini talep etmiştir. Dolayısıyla Allah’ın görülmesi mümkündür.’¹⁹⁷

2.8. Allah’ın Fiillerin ’de Amaçsallık

Kelam ekolleri hüsün-kubuh ve salah-aslah meselelerindeki kabulleri doğrultusunda Allah’ın fiillerinin bir illete tabi olup olmadığı noktasında farklı görüşler telakki etmişlerdir.¹⁹⁸ Abdülkerim er-Rufâî, Allah’ın fiillerinde bir amacının olmadığını belirtir. Ona göre, bir işteki amaç, o işte bir eksikliğin giderilmesi ihtiyacını doğurur ve bu durum Allah için düşünülemez yani müstahildir.¹⁹⁹ Er-Rufâî, Allah’ın her türlü eksiklikten münezzeh olduğunu bu nedenle O’nun fiilleri için bir amaç, bir eksiklikten kaynaklanan bir ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, “خَلَقْتُ وَمَا”

¹⁹² Kiyâme, 75/22-23.

¹⁹³ Sâbüni, *el-Bidâye*, s.41.

¹⁹⁴ Ünsal, *Adudüddin el-İcî’de Ulûhiyet Düşüncesi*, s.104.

¹⁹⁵ Er-Rufâî, *el-Marife*, s.70.

¹⁹⁶ A’râf 7/143.

¹⁹⁷ A’râf 7/143.

¹⁹⁸ Ünsal, *Adudüddin el-İcî’de Ulûhiyet Düşüncesi*, s.220.

¹⁹⁹ Er-Rufâî, *el-Ma’rife*, s.65.

”لِيَعْبُدُونِ إِلَّا وَالْإِنْسَ الْجِنَّ“²⁰⁰ (Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım) ayetindeki ’لِيَعْبُدُونِ’ kelimesindeki ’lam’ın, ’ta’lil lamı’ (sebebiyet bildiren lam) olmadığını tersine ’mukarene lamı’ (birliktelik anlamını bildiren lam) olduğunu iddia etmiştir.²⁰¹ Buna göre, ayetin anlamı ’İnsanların ve cinlerin bana ibadet etme sorumlulukları onları yaratmamla başlamaktadır’ şeklindedir.²⁰² Ancak ’insanların ibadet etmekle sorumlu tutulmaları ergenlik çağına girmeleriyle başlar’ ’yönündeki genel kabul er-Rufâî’nin ileri sürdüğü görüşün pek güçlü olmadığını göstermektedir. Ayrıca Allah bir fiili kendine menfaat sağlamak amacıyla yapmaz. Çünkü O’nun böyle bir şeye ihtiyacı yoktur. Ancak kâinatın düzeni veya kulların menfaati için Allah’ın bir amaç ya da bir gayeye yönelik fiilleri olabilir.

2.9. Salah-Aslah

Mu’tezile ekolü ’Allah’ın kulları için iyi, doğru ve faydalı olanı (salâh-aslah) gözetmediğini iddia edip fiillerinin kullara zararlı da olabileceğini savunmak, Allah’ı âdil olmamak ve zulümle nitelendirmek anlamı taşır’’ şeklindeki kabulleri üzerine kulların menfaatini gözetip fiillerini buna göre yapmasının Allah’a vâcip olduğunu iddia etmiştir. Mu’tezile’ye göre salah-aslah fikrine bağlı olarak peygamber göndermek, sorumlu tutulabilmeleri için her türlü engeli kaldırmak, itaatkâr kulları mükâfatlandırıp âsileri cezalandırmak Allah’a vaciptir. Ehl-i sünnet âlimleri ise ’Rabbin dilediğini yapandır’’ ayetine binaen kul için iyi olanı (salâh - aslah) yaratmanın Allah’a vacip olmadığını iddia etmişlerdir.²⁰³ Mu’tezilenin konuyla ilgili iddiasını reddeden er-Rufâî, kul için faydalı olanın (salâh-aslâh) yapılması Allah’a vacip olmadığını Allah’ın kullarına lütufta bulunarak dünya ve ahiret maslahatlarını kolaylaştırması ve onlara hastalık gibi zorlukları da vermesinin O’nun için caiz olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁴ er-Rufâî, salâh-aslahın Allah hakkında caiz olduğuna dair akli delilli şu şekilde sunmaktadır; Şayet salahın Allah için vacip olma durumu söz konusu olsaydı, insanların başına gelen musibetler ve kulların bazı yükümlülüklerle mükellef tutulmaması mümkün olmazdı oysa bela ve musibetler vakidir. Nitekim

²⁰⁰ Zâriyât 51/26.

²⁰¹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.65.

²⁰² er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.65; daha fazla detay için Bkz. Fahreddin, er-Râzî **Mefâtihu’l-Gayb/et-Tefsîrû’l-Kebîr**, Darul Hadis yayınları, Kahire 2012. c. 14, s.493.

²⁰³ Avni İlhan, **Aslâh**, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul 1991, c.3, s.495-496.

²⁰⁴ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.70-71; detaylı bilgi için bkz; Avni İlhan, **Aslâh**, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul 1991, c.3, s.495-496.

Allah bizi bazı yükümlülüklerle sorumlu tutmaktadır. Aynı şekilde Allah bir kâfiri fakir ve hasta olarak yaratır ve bu kişi de zorluk içinde yaşayıp küfür üzere ölebilir ve ahirette ebedî azaba girebilir.²⁰⁵

2.10. Teklîf

Kelâm ekolleri Allah'ın kuluna güç yetirilemeyen şeyi teklif edip etmeyeceği noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Mu 'tezile, Allah'ın kuluna gücü yetiremeyeceği bir şeyi teklif etmesi, sefihliğe yol açtığı gerekçesiyle câiz görmemiştir.²⁰⁶ Eş 'arîler ise, "Allah'ın, kuluna güç yetiremeyeceği şeyi teklif etme hakkına sahip olduğu" yönünde görüş belirtmişlerdir. Söz konusu görüş, Allah'ın fiillerinin sorgulanmayacağı ve O'ndan vuku bulan hiçbir şeyin kötü olarak nitelenmeyeceği tezine dayanmaktadır.²⁰⁷

er-Rufâî, 'Allah İslam mesajının ulaşmadığı kimseleri diğer bir ifadeyle uzak diyarlarda yaşayıp İslam'ı öğrenemeyen kişileri iman etmekle mükellef kılmamıştır' şeklinde bir iddia ileri sürmüştür..²⁰⁸ er-Rufâî'nin söz konusu görüşü لا يكلف الله نفسا إلا وسعها (Allah, kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz)²⁰⁹ şeklindeki ayetle desteklenmektedir. Ancak er-Rufâî, Allah'ın kuluna gücü yetiremeyeceği bir şeyi teklif etmesinin caiz olup olmadığı noktasında bir görüş belirtmemiştir.

2.11. Nübüvvet

İslâmiyet'in hızla yayılmasının "ardından hem Hz. Muhammed'in peygamberliğini hem de peygamberlik müessesesini inkâr eden akımlar ortaya çıkmıştır. Müslüman düşünürler mezkûr ret ve inkâra karşı nübüvvet meselesini sistematik bir şekilde ele almaya başlamışlardır. Söz konusu geleneği devam eden son dönem Müslüman âlimlerinden olan Abdülkerim er-Rufâî, nübüvvet konusunu detaylı bir şekilde işlemeyi gerekli görmüştür. er-Rufâî bu bağlamda peygamberlerin gönderilmesini, insanların peygamberlere ihtiyacının olmasını ve peygamberlerde olması gereken vacip sıfatları; akli ve nakli delillerle ispat etmeye çalışmıştır.

²⁰⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.70-71.

²⁰⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, c.2, s337.

²⁰⁷ Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, **el-İktisad fi-İtikâd**, Dârü'l-Fikir el-İlmiyye, Beyrut 2015. s.100.

²⁰⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.27.

²⁰⁹ Bakara, 2/276.

2.11.1. Nübüvvetin İhtiyaç Oluşu

İnsanoğlunu ihtiyaç duyduğu bilgileri üreten duyular ve akıl yürütme gücü sınırlı olması hasebiyle onu hataya düşmekten koruyacak mükemmel bir kaynağa ihtiyaç vardır. Bu da ilâhî bilgi kaynağından başkası değildir. Müslüman düşünürler söz konusu gerekçelere nübüvveti duyulan ihtiyacın zorunlu olduğunu iddia etmişlerdir. Söz konusu müesseseye duyulan ihtiyacın zorunluluğuna inanan er-Rufâî mezkûr görüşünü şöyle izah etmektedir: Birey ve toplumun saadeti için insanlar her zaman ve mekânda ıslah edicilere ihtiyaç duyar. Islah ediciler olmazsa, insanlar cehalet bataklığına gömülür, faydalı ve zararlı olanı, doğru ve yanlış olanı birbirinden ayıramaz duruma düşerler.²¹⁰ er-Rufâî ‘Islah edicilerden yoksun olan toplumlar her yönden geri kalmışlardır’²¹¹ şeklindeki ifadesiyle de âlimlerin yol gösterici olması bakımından peygamberlerin varisi olduklarına işaret etmektedir.

2.11.2. Peygamberlerin Vacip Sıfatları

2.11.2.1. Emanet

Müslüman düşünürlere göre “Her alanda insanlara güven vericilik” anlamına gelen emanet sıfatı peygamberlerin yükledikleri görevin bir gereğidir. 212 Peygamberler için emanet sıfatının gerekliliğine inanan er-Rufâî konuyla ilgili düşüncesini şöyle açıklamaktadır: peygamberlerin Allah’tan aldıkları vahye dayalı açıktan veya gizlice gerçekleştirdikleri eylemlere hatta kalplerine ilka edilen bilgilere ekleme veya eksilmede bulunmaları mümkün değildir.²¹³ Söz konusu sıfatın nakli delili de şu şekildedir: “Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.”²¹⁴ Nitekim bu ayet Allah’ın kendilerine önderlik görevi verdiği peygamberlerin muhakkak güvenilir kişiler olmalarını gerekli kılmaktadır.

2.11.2.2. İsmet

Mâsumiyetin niteliği konusunda mezhepler farklı görüşler benimsemiştir. İsmet, peygamberin iradesini devre dışı bırakmadan onu kötü fiillerden caydırıcı, hayırlı fiillere sevk edici bir sıfattır.²¹⁵ er-Rufâî’ye göre peygamberlerin ismet sıfatını

²¹⁰ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.73; Şaban Ali Düzgün, **Kelam**, s.315-316.

²¹¹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.73.

²¹² İlyas Çelebi, **İslam İnançları Esasları**, İsam Yayınları, İstanbul 2019, s.142.

²¹³ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.75; Ahmed b. Muhammed el-Adevi, **Şerhu’l-Harideti’l-Behiyye fi İlmi’t-Tevhîd**, Dârü’l-Beyrût, 2004, s.111.

²¹⁴ Şura, 26/107.

²¹⁵ Mehmet Bulut, **İsmet**, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul 2001, c.23, s.134-136.

taşımaları onların zina, içki, yalan gibi zahiri yasaklardan; haset, kibir, riya gibi batını yasaklardan korunmuş olmalarını gerekli kılmaktadır. er-Rufâî, ‘Peygamberlerin fiilleri vacip ve mendûp ile sınırlı olduğunu bu yüzden onlardan mekruh veya hilafı evla görünümünde olan bir durumun gerçekleşmemesi gerekir ancak böyle bir durumun gerçekleşmesi söz konusu olduğunda bunun teşri amaçlı olduğuna hükmetmek gerekir ‘ şeklinde bir görüş belirtmiştir. er-Rufâî’ye göre peygamberlerin haram işlemeyeceklerine dair görüş ümmetin ittifakına dayanmaktadır. Binaenaleyh onlardan günahı andıran bir şey vuku bulunduğunda te’vile başvurmak gerekir ²¹⁶

Er-Rufâî, Peygamberlerin masum olmalarının vacip olduğuna dair akli delili şu şekilde açıklar; Allah peygamberlere sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde tâbi olmamızı emretmiştir. Allah’ın haram ve mekruh olan bir şeyi emretmesi düşünülemez. Dolayısıyla onların fiillerinin haram veya mekruh olması düşünülemez. Söz konusu iddianın nakli delili ise şu şekildedir: ‘Allah, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar.’²¹⁷

2.11.2.3. Sıdk

Sözlükte doğru söyleme anlamında kullanılan sıdk, peygamberlerin bir sıfatı olarak onların yalanla iştigal etmelerinin muhal olduğu anlamına gelmektedir. Peygamberler gerek dünya işlerinde gerekse dini hususlarda doğru sözlü olan şahsiyetlerdir. Peygamberler kendilerine gelen vahyi iletme üzere önemli bir görevi üstlenmişlerdir. Dolayısıyla üstlendikleri bu görevde her zaman doğru sözlü olmaları gerekir.

er-Rufâî, peygamberlerin vücûbî sıfatlarından biri olan sıdk kavramını ‘Peygamberlerin aktardıkları haberin gerçekliğe (vakıaya) uygun olma’ şeklinde tanımlamıştır. er-Rufâî Söz konusu iddiasını şöyle temellendirmiştir: peygamberlerin yalan söylemeleri var sayıldığında Allah’ın onları mucizelerle desteklediği yönündeki sözünün doğru olmadığı sonucunu doğuracaktır. Oysa Allah’ın onları mucizelerle desteklemesi ‘صدق عبي في كل ما يبلغ عني’ (Kulum benden aktardığı her şeyi doğru olarak

²¹⁶ er-Rufâî, **el-Marife**, s 77.

²¹⁷ Nahl 16/90.

ifade etmiştir) anlamını vermektedir. Binaenaleyh peygamberlerin yalan söyleme ihtimali yoktur²¹⁸

2.11.2.4. *Fetânet*

er-Rufâî, ‘fetânet kavramını ‘muhatapların batıl davalarını çürütme noktasında teyakkuzda bulunmak’ olarak tanımlamıştır.²¹⁹ er-Rufâî, peygamberlerin fetânet sıfatıyla nitelenmelerinin vacip oluşunu şöyle ispatlamıştır: Allah ‘‘İşte bunlar, toplumuna karşı anlatılıp kullanılmak üzere İbrahim’e verdiğimiz gerçekleri ortaya koyan delillerimizdendir,’’²²⁰ Ey Nuh, bizimle mücadele ettin. Bize karşı mücadelede de çok ileri gittin,²²¹ Onlarla en güzel bir biçimde mücadele et’’²²² şeklinde ayetlerde peygamberlerin muhataplarıyla münazara etme kabiliyetine sahip olduklarını belirtmektedir. Münazara etme kabiliyetine sahip olanın da zeki (fatin) olması gerekir. Dolayısıyla peygamberlerin fâtin sıfatını taşımaları vaciptir.²²³

2.11.2.5. *Tebliğ*

Sözlükte “bir haberi ulaştırmak” anlamındaki tebliğ kavramı, kelâm ıstılahında “peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırması” anlamına gelmektedir.²²⁴ er-Rufâî, Peygamberlerin tebliğle emrolunmalarının vacip oluşunu şöyle temellendirmiştir: Peygamberlerin tebliğ edilmekle emrolundukları işleri gizlemeleri ihtimal dahilinde olsaydı bildiğimizi saklamakla emrolunduğumuz durumu söz konusu olurdu -nitekim Allah peygambere itaat etmemizi emretmektedir- Oysa Allah’ın bildiğimizi saklamayı emretmesi düşünülemez. Dolayısıyla peygamberler için tebliğ etmeme durumu söz konusu olamaz²²⁵ ‘İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap’ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder’’²²⁶ şeklindeki ayet ise tebliğin vacip oluşuyla ilgili iddianın naklî delili olarak ileri sürülmüştür.

²¹⁸ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.79.

²¹⁹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.79.

²²⁰ En’âm 6/83.

²²¹ Hûd 11/32.

²²² Nahl 16/125.

²²³ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.79-80.

²²⁴ Mehmet Boynukalın, **Tebliğ**, İslâm Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul 2011, c.40, s.218-219.

²²⁵ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.80.

²²⁶ Bakara 2/159.

2.11.3. Peygamberler Hakkında İmkânsız Olanlar

er-Rufâî, ‘Bir biriyle zıt olan iki niteliğin bir varlığa birlikte nispet edilmesi mümkün değildir’ kuralından hareketle peygamberlerin emanet, ismet, sıdk, fetânet ve tebliğ gibi sıfatların zıtları mesabesinde olan; ihanet etme, yalan söyleme, gaflet içinde olma, aptal olma ve tebliğle emrolduğunu gizleme gibi sıfatlarla nitelenmesinin müstahil olduğunu iddia etmiştir.²²⁷

er-Rufâî, söz konusu sıfatların peygamberlere nispetinin müstahil oluşunun arkasında yatan temel etkenin noksanlık olduğu yönündeki kabulden yola çıkarak yeme-içme, helal cinsel ilişki, hastalık, kısa bir baygınlık gibi fitrî olan şeylerin peygamberlere nispet edilmesinde bir sakınca görmemiştir peygamberlik makamına hâlel getiren lepra, cüzzam, kör olma gibi niteliklerin ise peygamberlere nispet edilmesinin caiz olmadığını iddia etmiştir. er-Rufâî, herhangi bir niteliğin peygamberlere nispet edilmesini müstahil kılan temel kriterin noksanlık olduğu yönündeki sava binaen Hz. Eyüp hakkında anlatılan rivayetlerin doğru olmadığına hükmetmiştir. Bu bağlamda er-Rufâî, peygamberlerin ‘Cennet takva sahipleri için hazırlanmıştır’ ve ‘kabir azabı vaciptir’ gibi hükümlerde hata yapmaları müstahil olduğu, Müslümanlara aktarmakla emrolunduğu namaz gibi fillerde ise hata yapmalarının müstahil olmadığı yönünde fikir belirtmiştir.²²⁸ Ayrıca er-Rufâî, ‘Peygamberlik, Allah’ın lütfuna binaen kurulan bir müessesedir’ kabulünden yola çıkarak felsefecilerin ‘söz konusu makam ancak halvete kapanma ve ibadete adanmayla birlikte helalinden yemekle elde edilir’ şeklindeki savının doğru olmadığını iddia etmiştir.²²⁹ er-Rufâî’ye göre filozofların ‘Peygamberlik, ruhun temizlenmesi ve iyi ahlakın elde edilmesiyle gerçekleşir’ şeklindeki görüşü Hz. Muhammed’dan (sav) sonrası bir peygamberin gelebilmesinin caiz oluşu yönünde bir sonuç doğurur bu ise ‘O, Peygamberlerin sonuncusudur.’²³⁰ şeklindeki ayet ve ‘Benden sonra peygamber

²²⁷ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.81.

²²⁸ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.81-82.

²²⁹ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.82.

²³⁰ Ahzab suresi 33/40.

yoktur.²³¹ şeklindeki hadisle çelişir. Dolayısıyla söz konusu makam özel bir çabayla elde edilemez.²³²

2.11.4. Mucizelerin İmkânı

Mucize, sözlükte; kudretin zıddı olan “aciz” kökünden türemiş bir kelimedir.²³³ İstılahta ise Allah tarafından yaratılan, nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu göstermeyi amaçlayan ve nitelikleri bakımından insanları benzerini getirmekten âciz bırakan olağan üstü hadise olarak tanımlamıştır. Risâlet kavramını da mucizenin tanımına dâhil etmeyi mülâhaza eden er-Rufâî, söz konusu kavramı şöyle tanımlamıştır: Mucize, nübüvvet veya risâlet iddiasında bulunan kişinin meydana okuması ile birlikte ortaya çıkan olağanüstü bir eylemdir.²³⁴

er-Rufâî, ‘Allah peygamber ve resullerini mucizeler ile desteklemiştir. Diğer bir deyişle Allah, mucizelerle peygamberlerin onun adına konuştukları yönündeki iddialarını kanıtlamıştır’ şeklindeki ifadesiyle mucizenin peygamberlik müessesesini ispat eden belirleyici bir delil olduğuna işaret etmektedir.²³⁵

Er-Rufâî bir eylemin mucize olabilmesi için taşıması gereken şartları şöyle açıklamıştır:

a) Kur’an örneğinde olduğu gibi olağanüstü bir söz olması, suyun efendimizin (sav) parmakları arasından akması örneğinde olduğu gibi bir fiil olması, ateşin Hz. İbrahim’i yakmaması örneğinde olduğu gibi olması gereken bir şeyin olmaması. İleri sürülen bu tür şartlarla Allah’ın kadim sıfatları mucize olmaktan çıkmaktadır. Mesela, birinin “Benim doğru söylediğimin delili Allah’ın yaratma sıfatıyla muttasıf olmasıdır.” şeklindeki ifadesi mucize sayılmamaktadır.

b) Harikulade olması, diğer bir deyişle insanların sürekli yaparak adet hâline getirdikleri bir şey olmaması gerekir. Bu şart olağanüstü olmayan şeyleri mucize

²³¹ Müslim, İmare, 10; Buhari Ahadisul Enbiye 50 ; Ahmed b. Hanbel, **Müsned** c. 13, s.340.

²³² er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.82.

²³³ Halil İbrahim Bulut, **Mucize**, Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2020, c. 30 s. 348-351; Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, c. 5, s.431-432.

²³⁴ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.83; Sa’düddin Taftâzânî, **Şerhu’l Akaid**, Dâru İhyâu’turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, Lübnan 2014, s.125.

²³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, **Nübüvvet**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c.33 s.279-285; er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.83.

olmaktan çıkarmaktadır. Mesela “Güneşin doğudan çıkıp batıdan kaybolması.” mucize sayılmamaktadır.

c) Olağanüstü eylemin nübüvvet veya risâlet iddiasında bulunan kişi tarafından gerçekleşmiş olması. Bu şartla salih birinin tarafında olağanüstü bir şekilde gerçekleşen ve keramet olarak bilinen eylem mucize kavramının dışında kalır. Keza Sıkıntılardan kurtarmaya vesile olan sıradan insanların duasıyla gerçekleşen ve maûnet olarak bilinen eylemler de mucize kavramının dışında kalır. Aynı şekilde fasık birine komplo kurmak üzere tevdi edilen ve istidraç olarak bilinen olağanüstü eylemler de mucize kavramının dışında kalır. Keza fasık birine yalancı çıkarmak üzere tevdi edilen ve ihânet (إهانة) olarak bilinen olağanüstü eylemler de mucize kavramının dışında kalır.

d) Harikulade olan şeyin nübüvvet iddiasının bulunduğu anda oluşması. Bu şartla nübüvvet makamına hazırlamak üzere kişiye peygamber olmadan önce tevdi edilen ve irhâs olarak bilinen olağanüstü eylemler mucize kavramının dışında bırakır.

e) Olağanüstü eylemin İddiaya uyumlu olması. Bu şartla iddiaya ters düşen eylemler mucize kavramının dışında kalır. ‘Kişinin denizin yarılması yönündeki talebi üzerine dağın yarılması olayı’ buna örnek olarak gösterilmektedir.

f) Muârazası mümkün olmayan bir eylem olması. Bu şartla el çabukluğu ile duyuları yanıltan sihir ve şa’baze olarak bilinen olağanüstü görünümünde olan eylemler mucize kavramının dışında kalır.²³⁶

er-Rufâî, mucizenin şartlarını şu şiir aracılığıyla dile getirmiştir. :

Âdeti yaracak bir şey görürsen.

Eğer peygamberlerden sadır olursa bu mucizedir.

Bu mucize nübüvvetten önce olursa

İrhas, olarak isimlendirsen âlimlere tabi olursun

Eğer harikulade bir veliden sadır olursa

Akıl sahipleri için bu keramettir.

²³⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.84-85.

Eğer harikulade avamdan sadır olmuşsa

Onu mâûne olarak isimlendir.

Fasığın muradına uygun bir şekilde onda sadır olursa

İstidraç olarak isimlendir, istidraç böyle bulunur

Fasığın muradına uygun değilse ihanet(إهانة) olur

Bunu haber verenlerin yanında kısımlar böyledir.²³⁷

2.12. Sem'ıyyât Konuları

Sem'ıyyât, üç ana grupta toplanan İslâm inanç esaslarının ikincisini oluşturan âhiret hayatıyla ilgili konuların genel adıdır. Söz konusu konularla ilgili bilgi sem'e (haber-i sadık) dayanır. Âhiret hayatıyla ilgili konuların Sem'e dayanmasının nedeni şu şekilde izah edilmektedir: Ahiretle ilgili meseleler duyu organları ve aklın ilgi alanının dışındadır. Dolayısıyla söz konusu meselelerle ilgi bilginin dayanağı haberdır diğer bir deyişle kabir azabı ve nimetleri, ba's, mizan, havz-ı kevser ve sırat gibi meselelerle ilgili bilgi Kur'an ve sünnette dayanmaktadır. Binaenaleyh âhiretle ilgi konular hakkındaki malumat Sem'e dayanmaktadır.²³⁸

2.12.1. Kabir Azabı ve Nimeti

Ehl-i sünnet ve mu'tezile ekolleri kâfir ve fasıkların berzah âleminde (ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişe kadar devam edecek olan zaman dilimi) azap görmelerinin mümkün olup olmadığı noktasında farklı telakkilerde bulunmuşlardır. Ehl-i sünnete göre kabirde iyiler mükâfat görecektir, kabirleri cennet bahçelerinden bir bahçeye dönecek, cennet kapıları açılacak ve cennet kendilerine gösterilecek; kötüler de cezalandırılıp kabirleri cehennem çukurlarından bir çukura dönüşecek, cehennem kapıları açılacak, oradaki azap kendilerine gösterilecektir. Mu'tezile âlimleri ise Yırtıcı hayvanların ve kuşların yediği insanların bedeni, söz konusu hayvanların bedeniyle birleştiğinden kendi özünü kaybetmiş durumdadır. Dolayısıyla ölümlerin ara

²³⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.86.

²³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, **“Usûl-i Selâse”** TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2012, c.42, s.212.

dönemde (berzah âleminde) azap görmeleri söz konusu olamaz.²³⁹ şeklindeki akıl yürütmeye binaen kabir azabının gerçekleşmeyeceği yönünde fikir belirtmişlerdir. er-Rufâî, bir Ehl-i sünnet âlimi olarak kabir azabının var olduğu yönündeki tezi desteklemiştir. er-Rufâî söz konusu iddiasını şöyle temellendirmiştir: Allah'ın kudretinin ihtimal dahilinde olan her şeye ilişmesi mümkündür. Ölen birine azap vermek de mümkündür. Dolasıyla Allah, cezalandırmak istediği her ölüye azabını tattıra bilir. Buna hiçbir şey engel olamaz. Diğer bir ifadeyle Allah söz konusu kişiyi cezalandırmak istediğinde-ister bir hayvan tarafından yenilsin ister yanıp kül olup rüzgârda dağılmış olsun- azabı vuku bulacaktır.²⁴⁰

er-Rufâî, söz konusu azabı ruh bedenle birlikte tadacağını iddia etmiştir. er-Rufâî söz konusu iddiasını da ehl-i hakkın icmâına dayandırmıştır. er-Rufâî'ye göre bu azap kâfir, münafık ve isyankâr müminler için vuku bulacaktır ancak kâfir ve münafıkların azabı berzah âlemi dönemi boyunca sürecektir, isyankâr müminlerin cezası ise geçici olacaktır.²⁴¹

er-Rufâî, ‘‘Peygamberler ve İhlas ile Mülk surelerini okuyanlar hariç çocuk, yaşlı, salih ve günahkar fark etmeksizin hiç kimse kabirde kaburgaların sıkıştırılması şeklindeki azaptan kurtulmayacaktır. ‘Kabirde kaburgaların sıkıştırılması şeklindeki azaptan kurtulan olsaydı, ölümüyle Rahman’ın arşının sallandığı Muaz bin Cebel kurtulurdu’’ şeklindeki hadislerle dayanarak müstesna kişiler hariç kabirde uzuvların sıkıştırılması şeklindeki azaptan herkesin nasibini alacağını ifade etmiştir.²⁴²

er-Rufâî, ‘‘Firavun’un ailesini kötü azap kuşatıverdi. Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çattığı gün, ‘Firavun’un ailesini azabın en ağırına sokun’ denir.’’²⁴³ ayeti ve ‘‘Kabrinde kâfire doksan dokuz ejderha saldırtılır ve kıyamet gününe kadar onu ısıırırlar ki eğer onlardan birisi yeryüzüne üfleyecek olsa, orada hiçbir yeşillik kalma.’’²⁴⁴ şeklindeki hadisi nakli delil olarak ileri sürmüştür.

²³⁹ Ekrem Uysal, **Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'ye göre kabir azabı**, Batman Üniversitesi İşlami İlimler Hakemli Dergisi, c.1 S.68-79.

²⁴⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.89.

²⁴¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.89.

²⁴² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.89.

²⁴³ Mü'min Suresi 40/45-46.

²⁴⁴ Ahmed b. hambel, Müsned c. 17, s. 433-434.

er-Rufâî, çok sayıda olmaları hasebiyle tevatür derecesindeki naslar hükmünde olan haberlere binaen kabir, müminler için gözün görebileceği mesafesi kadar genişleyeceğini ve kabirdeki müminler kıyamet kopuncaya kadar nimetler içinde yaşayacaklarını iddia etmiştir.²⁴⁵

2.12.2. Ba's (Ölümden Sonra Diriliş)

Ölümden sonra dirilişin vuku bulacağını teyit eden çok sayıdaki ayet ve hadisin varlığı, müslüman düşünürlerin ahiretin varlığına ilişkin ortak bir fikir birliğine varmalarını sağlamıştır. Fakat söz konusu düşünürler dirilişin mâhiyetine ilişkin farklı fikir ve teoriler dile getirmişlerdir. Kelâmcıların büyük bir çoğunluğu, dirilişin bedenselleğini savunmuş, bunun ne şekilde gerçekleşeceği konusunda ise iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Bunlar, yok olanın (Ma'dûm) tekrar yaratılması ile dağılmış parçaların toplanması (terkib) şeklindeki düşüncelerdir.²⁴⁶

er-Rufâî de yok olanın tekrar yaratılması olayından ölümle dağılmış parçaların toplanmasını kastetmektedir. Nitekim 'ba's kavramını ölümle dağılan ve atom haline dönüşen asli parçaların toplanıp bir araya gelmesi ve dirilmesi olarak tanımlamıştır.²⁴⁷

er-Rufâî bu bağlamda Haşir kavramını şöyle izah etmiştir: Haşir dirilen insanların Allah huzurunda toplanmaları üzere topluca makîf denilen yere sevk edildiği olayıdır. Ona göre hayvanlar, insanlar, cinler ve melekler gibi irade sahibi bütün canlılar Allah'ın huzurunda toplanacaklardır.²⁴⁸

er-Rufâî, 'Onları toplayıverdiğimiz gün ne olacak halleri? O günün geleceğinde hiç şüphe yok ve o gün herkese kazancının karşılığı verilecek, zulmedilmeyecek onlara.'²⁴⁹ 'Allah'tan başka ilah yoktur. O, sizi geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?'²⁵⁰ şeklindeki ayetlerle haşir olayını ispat etmeye çalışmıştır.²⁵¹

²⁴⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.89-90.

²⁴⁶ Teftâzânî, **Şerhu'l-Mekâsîd**, c.5, s.83; Ünsal, **Adudüddin el-İci'de Uluhiyet Anlayışı**, s.224.

²⁴⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.91. Ayrıntılı detay için bkz, Yusuf Şevki Yavuz, "BA'S" İslâm Ansiklopedisi, İstanbul TDV Yayınları 1992, c.5 s.98-100; Ünsal, **Adudüddin el-İci'de Uluhiyet Anlayışı**, s.224.

²⁴⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.91 Bkz. Ekmelüddin el-Baberti, **Şerhul-Akâidetil-Tahâviyye**, Müessesetü'l-Kütübü'l-sekafiyye, Beyrut 2007. S.132.

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/25.

²⁵⁰ Nisâ 4/87.

²⁵¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.91.

2.12.3. Mîzân

Mizan; sözlükte ölçü ve terazi anlamında kullanılmaktadır.²⁵² İstilahî anlamda ise âhirette herkesin amellerinin ilâhî adalet ölçüsünde tartılmasıdır.²⁵³ Mu'tezile ve Ehl-i sünnet âlimleri mizan meselesinde de farklı telakkilerde bulunmuşlardır. Mu'tezile ekolüne mensup kelimciler gerçek manada mizanın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Buna binaen Kur'an'da geçen mizan ifadelerine Allah'ın adaletinde şaşmanın olmayacağı anlamını yüklemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri ise nakli delillere bağlı kalarak kulların amellerinin gerçek manada ölçülmesinin mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. er-Rufâî mizanla ilgili şöyle bir mülahazada bulunmuştur: Mîzân kulların işledikleri amelleri tartan bir alettir vezin ise tartılma olayıdır. Vezin ve mizan kavramlarına bu anlamları yüklemek vaciptir. er-Rufâî konuyla ilgili mezkur görüşüyle Ehl-i sünnet âlimlerinin tezini desteklediğine işaret etmektedir.²⁵⁴ Âlimler, mîzânın sayısı, keyfiyeti ve tartılmanın nasıl yapılacağı ile ilgili herhangi bir malumatın olmadığını belirtmişlerdir.²⁵⁵

er-Rufâî, 'O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır basarsa, işte kurtulanlar onlardır. Kimin tartıları hafif gelirse onlar da ayetlerimize karşı haksızlık etmelerinden dolayı kendilerini zarara sokanlardır.'²⁵⁶ , "Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."²⁵⁷ Şeklindeki ayetleri nakli delil olarak kullanmıştır.

2.12.4. Sırat

Kelâm âlimleri sırat köprüsünün var olduğuna dair görüş birliğinde olup mahiyetinin nasıl olduğuna dair farklı fikirlere sahiptirler.²⁵⁸ Mu'tezile âlimleri sıratı kıldan daha ince kılıçtan daha keskin olarak bilmek aklen mümkün değildir. Mu'tezile söz konusu iddiasını şöyle temellendirmektedir: Böyle bir köprü'nün üstünde geçmek

²⁵² Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, c. 13, s. 552.

²⁵³ Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s.340.

²⁵⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 92.

²⁵⁵ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Marife**, s.96.

²⁵⁶ Mü'minûn23/102-103.

²⁵⁷ Enbiyâ21/47.

²⁵⁸ Hayrettin Nebi Güdekli, **Sırat**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C.37, s.118-119.

aklen mümkün değildir. Mümkün olsa da müminler için eziyet olur. Eziyet de bir çeşit azaptır. Oysa müminler için kıyamette azap yoktur. Dolayısıyla hâdislerde geçen sırat kavramının te'vil edilmesi gerekir. Buna karşın Ehl-i sünnet âlimleri 'Allah her şeye kadir' kabulünden yola çıkarak sıratı hâdislerde nitelenen şekliyle anlamakta bir beis görmemişlerdir. er-Rufâî, sıratın, cehennem ehlinin ayaklarının kaydığı cennet ehlinin ise geçebildiği, kılıçtan keskin kıldan ince bir köprü olduğunu söylemiştir.²⁵⁹ er-Rufâî, 'Sizden bir tek kişi bile yoktur ki oraya uğramasın; bu, Rabbinin takdir ettiği bir şeydir.'²⁶⁰ ayetini sıratın vuku bulunacağına dair bir delil olarak sunmuştur. Âlimler mîzân ve sırat hakkında şöyle bir şiiri serdetmişlerdir:

*Ve bu şekilde mizan ve hesap da
Kendisine imanın vacip olduğu şeylerdendir.
Sayfalar bir şekle girmeden tartılır,
Denilmiştir ki, amellerin şeklini alarak tartılır.
Kancalar sahibi sırat köprüsü gibi,
Kim ondan kurtulursa cenneti kazanmayı hak etmiştir.
Cehennemın sırtında bir köprüdür,
Ayağı kayanların kendisinden düştüğü şeydir.
'Kıldan incedir' sözünü tasdik et,
Zira o söz, doğrudur.
İnsanlar o gün farklı hallerde olurlar,
Hızlı kurtulan var, korku ile kurtulan da var.
Helak olan da var, düz yürüyemeyen de var.
O kâfirlerin ve Allah'a itaat etmeyi kabul etmeyenlerin meskenidir.²⁶¹*

²⁵⁹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.93.

²⁶⁰ Meryem 19/71.

²⁶¹ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Marifet**, s.97; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, **İdaeti'd-Dücünne fi Akaidi Ehli'sSünne**, Ezher Üni Yayınları ts, s.11-12.

2.13. Hükümler

2.13.1. Dini Hüküm (Şer'i Hüküm)

er-Rufâî, şer'i hüküm, şöyle tarif etmiştir; Allah'ın talep, tahyir ve vad'i bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır.²⁶²

Talep, bir şeyin yapılması veya yapılmamasına yönelik istekte bulunma eylemidir. Tahyîr ise kişiyi bir şeyin yapılması veya yapılmaması yönünde serbest bırakmak anlamındadır. Vaz' kavramı da bir şeyi sebep, şart, mâni', sahîh veya fâsîd kılma eylemidir.²⁶³

2.13.2. Tecrübî (Âdî) Hüküm:

er-Rufâî, âdî hüküm, ²⁶⁴ tecrübe ve tekrar neticesinde oluşan yargı türündeki bilgi olarak tanımlamıştır. Söz konusu hükme İngiliz tuzunun ishal yapması, Aspirin hapının ağrıyı dindirmesi, ateşin yakıcı olması ve yemeğin doyurucu olması yönündeki yargılar âdî hüküm için örnek teşkil edilmektedir. Tecrübe ve tekrarla ortaya çıkan sonucun etkeni konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁶⁵

2.13.2.1. Tabiatçı Filozofların Görüşü

Tabiatçı düşünürlere göre tekraren aspirin hapının kullanılması neticesinde sinir damarlarında oluşan sakinleşmenin etkeni söz konusu hapta bulunan bir gendir. Aynı şekilde ateşin tutuşturulmasından sonra oluşan yakma eyleminin etkeni ateşin içinde söz konusu eylemi gerçekleştiren bir gendir. er-Rufâî, "İslam alimlerinin icma'ı ile bu görüşü benimseyip dile getiren kişi dinden çıkar" şeklindeki beyanıyla zımnen deizm düşüncesine karşı çıkmıştır..²⁶⁶

2.13.2.2. Akılcı Filozofların Görüşü

Meşşâî filozoflara göre ateşin yakıcı olması ve Aspirin'in sakinleştirmesi Allah'ın yaratması ve kudreti ile gerçekleşir. Ancak ateş ile yakma ve aspirin ile sakinleşme olayları arasındaki nedensellik ilişkisi zorunludur. er-Rufâî'ye göre, söz

²⁶² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.20.

²⁶³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.20.

²⁶⁴ Müellif burada mantık önermelerinde kullanılan mücerrebat'a işarette bulunmuştur. Mücerrebat: Tecrübeye dayanan, tekrar edilen deneyler sonunda verilen hüküm anlamında mantık terimi. Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucerrebat> TDV İslâm Ansiklopedisi, **Mücerrebat**, 12/05/2024.

²⁶⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.20.

²⁶⁶ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.21.

konusu görüşe inanan kişi fasıktır hatta bu düşünce kişiyi küfre bile götürebilir. Çünkü bu görüş Kur'an'ın nassını ve peygamberlerin mucizelerini inkâr etmeye yol açar.²⁶⁷

2.13.2.3. Mutezile'nin Görüşü

Mutezileye göre ateş ve yakma olayı arasındaki ilişki nedensellik olarak bilinen bir ilişki türünden değildir. Ancak söz konusu etkenlerden sonra oluşan eylemler etkenlere yerleşen bir güç sayesinde gerçekleşir. er-Rufâî, bu görüşte olanları bid'atçı olarak ilan etmiştir.²⁶⁸

2.13.2.4. Ehl'i-Sünnetin Görüşü

Ehl'i-Sünnette göre de ateş ve yakma olayı arasındaki ilişki nedensellik olarak bilinen bir ilişki türünden değildir. Ancak söz konusu etkenlerden sonra oluşan eylemler etkenlere yerleşen bir güç sayesinde değil tersine Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Binaenaleyh Allah, peygamberlerine mucize, velilerine keramet olabilmesi için sebepler vuku bulduğu halde sonuçların oluşmasını engelleyebilir. Nitekim Allah, ateşin Hz. İbrahim'in yakmasını engellemiştir.²⁶⁹ er-Rufâî 'Bu görüşte olan gerçek mümindir' ifadesiyle zımnen bu görüşü desteklemiştir.²⁷⁰

2.13.3. Akıl Hüküm

Akli hükmü 'Bir işin tekrar yapılmasına bağlı olmaksızın ve bir kural koyucunun kuralına bağlı kalmaksızın oluşan olumlu veya olumsuz bilgi' şeklinde tanımlayan er-Rufâî, söz konusu hüküm vacip, caiz ve müstahil olarak üç kısma ayırmıştır;²⁷¹

2.13.3.1. Vacib;

Yokluğu düşünülemez olandır. Bu da iki kısma ayırır.

Bedîhî²⁷²; nazar ve istidlale ihtiyaç duymadan elde edilen bilgidir. Örnek; cisim yer edinendir.²⁷³

²⁶⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.21.

²⁶⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.22.

²⁶⁹ Bkz "Ey ateş! İbrahim'e karşı soğuk, serin ve selamet ol" Enbiyâ (21/112).

²⁷⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.22.

²⁷¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.23.

²⁷² Akıl hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın kendiliğinden doğruluğunu kabul ettiği Bilgi" Bkz. M.Naci Bolay, **Bedihi**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c.5, s.322-323.

²⁷³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.23 not: cismin yer edinmesi maddenin boşlukta yer kaplaması demektir. Bkz: er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.23 dipnotu.

Nazârî; nazar ve istidlale dayalı olarak elde edilen bilgidir. Örnek; Allah vardır.

2.13.3.2. Müstahil

Müstahil, varlığı aklen gerçekleşmesi mümkün olmayan şeydir. müstahilin de bedîhî ve nazârî olmak üzere iki kısma ayırır.²⁷⁴

Bedîhî; Ör. Bir cismin aynı anda hem hareketli hem hareketsiz olması mümkün değildir.

Nazârî; Ör. Allah'ın ortağının olması müstahildir.

2.13.3.3. Caiz

Caiz, varlığı ve yokluğu aklen mümkün olan şeydir. Bu da iki kısma ayırır.

Bedîhî; Ör. Cismin hareket etmesi caizdir

Nazârî; Ör. Günah işlememiş ve Allah'a itaat etmiş kişinin azap görmesi aklen mümkündür.²⁷⁵

2.14. İmanın Mahiyeti

er-Rufâî, 'Sen bize inanacak değilsin.'²⁷⁶ ayetine dayanarak imanın sözlükte mutlak tasdik anlamına geldiğini iddia etmiştir. Nitekim söz konusu ayette 'inanacak değilsin' sözünden, tasdik edecek değilsin anlamı kast edilmiştir²⁷⁷ Ayrıca Araplar, cahiliye döneminde bir sözü doğrulamak için (أمنت به) 'iman ettim' sözünü kullanmışlardır.²⁷⁸ er-Rufâî imanın ıstılahtaki anlamını şöyle izah etmiştir: İman, Hz. Muhammed'in (sav Allah'tan getirdiklerini icmalî olanda icmalî, tafsili olanda ise tafsili olarak tasdik etmektir.²⁷⁹

er-Rufâî, icmalî olarak tasdik etmekle mükellef olduğumuz şeyleri şöyle izah etmiştir: İcmalen bütün kemal sıfatlarını Allah'a nispet etmek, O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmek, bütün peygamber ve meleklerin hak olduğuna iman etmek yeterlidir.²⁸⁰

²⁷⁴ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.24.

²⁷⁵ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.24.

²⁷⁶ Yusuf 12/17.

²⁷⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.28.

²⁷⁸ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Ma'rife**, s.34.

²⁷⁹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.28.

²⁸⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.28.

2.15. Peygamberlere ve Meleklerle İman

Kur'an'da kendilerinden nebî veya resul diye bahsedilen kişiler şunlardır: İbrahim, İshâk, Yakub, Nuh, Davud, Süleyman, Eyüp, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut, İdris, Hud, Şuayb, Salih, Zülkifl, Âdem ve Muhammed. er-Rufâî'ye göre söz konusu peygamberlerin nübüvvetine inanmak farzdır.²⁸¹

er-Rufâî, söz konusu iddiasını şöyle temellendirmiştir: Mezkûr peygamberlerin isimleri Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde geçmiştir. Diğer bir ifadeyle Kur'an-ı Kerim'in söz konusu ayetlerinin delaleti kat'îdir. Dolayısıyla Kur'an'da adı geçen herhangi bir peygamberin inkârı kişinin dinden çıkmasına sebep olacaktır.²⁸²

er-Rufâî, tafsili olarak bilinmesinin zorunlu olduğu meleklerin 'Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail, Ridvan, Malik, Rakib ve A'tid olduğunu dolayısıyla bunlardan birinin dahi inkârı kişinin dinden çıkmasına sebep olacağını ifade etmiştir. İcmalen bilinmesi gereken melekler ise arşı taşıyan ve arşın etrafında dönen melekler olduğunu söylemiştir.²⁸³

er-Rufâî'ye göre Münker ve Nekir'in mevcut olduklarına işaret eden 'Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin koptuğu gün de Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun (Denir).'²⁸⁴ şeklindeki ayetin delaleti kat'î olmadığı için söz konusu melekleri inkâr eden kafir olmaz ancak fasık ve bid'atçı olur.²⁸⁵

2.16. İmanda İkrarın Rolü

Kelamcılar dil ile ikrarın iman için bir rükün veya şart olduğu yönünde ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu Hanife ve onu takip eden âlimler imanı kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olarak tanımlamıştır. Eş'arî kelamcılar ile bir kesim Mâtürîdî âlimler 'İmanda asıl olan kalp ile tasdiktir.' şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Onlara göre dil ile ikrar tasdik bir belirtisi dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gereklidir.²⁸⁶ er-

²⁸¹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.29.

²⁸² Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Ma'rife**, s.35.

²⁸³ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.30.

²⁸⁴ Mü'min 40/46.

²⁸⁵ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Ma'rife**, s. 37.

²⁸⁶ Bakillânî, **el-İnsaf**, 2011, s.164.

Rufâî, Eşâriyye ekolünün bir ferdi olarak dil ile ikrarı dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gerekli görmüştür.²⁸⁷

Kelime-i şehâdetin telaffuzu hakkındaki ihtilaflara değinen er-Rufâî, konuya dair görüşlerini şöyle açıklamaktadır: Muhakkik Eş'arî ve Mâturidî ulemasının çoğunluğuna göre kişiye miras paylaşımı, nikah, kişinin imâmlık yapabilmesi, cenaze namazının kılınması, Müslümanların mezarlığına defnedilmesi, namazın ve zekâtın kendisinden istenmesi gibi hükümlerin icara edilmesi için dil ile ikrar şarttır.²⁸⁸

er-Rufâî, kibirden olmaması şartıyla, bir engellemeden dolayı kalp ile iman edip dil ile ikrar etmeyen kişinin Allah katında mümin sayıldığı dünyevi hükümlerin icrası konusunda mümin sayılmadığı noktasında ittifak edildiğini kaydetmiştir.²⁸⁹

er-Rufâî'ye göre dilsiz olan dil ile ikrarı hususunda imanına işaret edecek herhangi bir karine bulamıyorsa mümin sayılır. Aynı şekilde dil ile ikrarı gerçekleştirmeye vakit bulamayıp ölen kişi de dünyada ve ahirette mümin sayılır. Kibirden dolayı dil ile ikrar etmeyen kişi her ne kadar kalbiyle inansa da dünya ve ahirette kâfir sayılır.²⁹⁰

2.17. İmanın Artması ve Eksilmesi

Kelamcılar imanın artıp eksilmesi hususunda farklı telakkilerde bulunmuşlardır. Eş'arîyye ekolünden çoğu âlim, 'Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.'²⁹¹ şeklindeki ayete binaen iyi amelin imanı artırdığı yönünde fikir belirtmişlerdir.²⁹² İmâm Şafii'nin (ö.204/820) 'İman tasdik ve ameldir, iyi amelle iman artar ve günahlar nedeniyle de imanın eksilir.' şeklinde sözü ile İmâm Buhârî'nin (ö.256/869) 'Farklı şehirlerde çok sayıda âlimle karşılaştım hepsi imanın tasdik ve amelden ibaret olduğu noktasında aynı düşüncedeydiler imanın azalıp eksildiğine dair görüşe ihtilaf edeni görmedim.' şeklindeki ifadesi dikkate alındığında söz konusu imamların bu konudaki görüşlerinin Eş'arî ulemasını imanın artıp eksilmesi hususunda etkilediği anlaşılmaktadır.²⁹³

²⁸⁷ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 28.

²⁸⁸ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 30.

²⁸⁹ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 30.

²⁹⁰ er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s. 31.

²⁹¹ Enfal 8/2.

²⁹² er-Rufâî, **el-Ma'rife**, s.32.

²⁹³ Bilal er-Rufâî, **Şerhu'l-Ma'rife**, s.39-40.

İmâm Ebu Hanife (ö.150/767) ve ona takip eden çoğu Mâtürîdî âlime göre imanda artma ve eksilme yoktur zira iman, kesinliğin son derecesine ulaşmış bir tür tasdiktir ve bu tasdikten eksilme olursa kişi dinden çıkar.²⁹⁴ Mâtürîdî âlimlere göre artan ve azalan iman değil, imanın kalpteki açıklığı ve kalpteki derinliği, kendisinde tecelli eden ilahî feyizlerin çokluğu ve azlığıdır.²⁹⁵ Fahreddin er-Râzî ve onu takip eden ulema söz konusu ihtilafın lafzî olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Onlara göre Eşâriyye ve Mâtürîdiyye'nin bu konudaki görüşleri aynıdır ancak ifade biçimleri farklıdır. Zira her iki taraf de tasdikin özünde artma ve eksilmenin olmadığını iddia eder.²⁹⁶

er-Rufâî de çoğu Eşârî âlimler gibi 'Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.'²⁹⁷ Ayetini dikkate alarak imanın artıp eksilebileceği yönünde fikir belirtmiştir.²⁹⁸

2.18. Mukallidin İmanı

Müslüman düşünürler taklit yoluyla iman eden kimsenin durumu hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Eş'ar'i ile Mutezile âlimleri ilim olmadan tasdikini gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağı gerekçesiyle taklit yoluyla iman etmenin sahih olmadığını belirtmişlerdir.²⁹⁹ Mâtürîdî ekolüne mensup kelimciler ile çoğu Eş'arî uleması iman tasdikten ibaret olduğu yönündeki kabullerine binaen "Mukallidin imanı sahihtir ancak istidlalde bulunmaması onu günahkâr durumuna düşürür" şeklinde bir görüş belirtmişlerdir.³⁰⁰ er-Rufâî "Yeryüzünde dolaşın da Allah başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın"³⁰¹ ayetine binaen mukallidin imanının sahih olduğu yönündeki görüşü tercih etmiştir.³⁰²

²⁹⁴ Bilal er-Rufâî, *Şerhu'l-Ma'rife*, s.40; Muhammed Salih bin Ahmed el-Ğursi, *Tühfetül Mürüd Ala Cevherut-Tevhid*, Seyda Yayınları 2016. s. 139.

²⁹⁵ Bilal er-Rufâî, *Şerhu'l-Ma'rife*, s.40; es-Sâbûni *el Bidaye*, s.174.

²⁹⁶ Bilal er-Rufâî, *Şerhu'l-Ma'rife*, s.40.

²⁹⁷ Enfal 8/2.

²⁹⁸ er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.32.

²⁹⁹ Sadeddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989, c.5. s.218.

³⁰⁰ es-Sâbûni *el Bidaye fi Usuli'd Din*, s.318.

³⁰¹ Ankebutl 29/20

³⁰² er-Rufâî, *el-Ma'rife*, s.25.

2.19. İman ve İslam

İman, lügatta inanmak, güvenmek ve kalben tasdik etmek olarak tanımlanır.³⁰³ Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır.³⁰⁴ İslam kavramı sözlükte, tam teslimiyet, kabul ve rıza anlamına gelir.³⁰⁵ İstilahî anlamda ise İslam, Hz. Muhammed’in (sav) getirdiği, dinde zaruri olarak öğrenilmesi gereken şeylere boyun eğip itaat etmeyi ifade eder. er-Rufâî, İslam’ın, iman ile iç içe geçmiş bir kavram olduğunu belirtir, ancak her ne kadar bu iki kavram birbirine yakın olsa da aralarında önemli farklar bulunduğunu da vurgular.

er-Rufâî, iman ve İslam’ın aynı müsemma ve manaya işaret eden tek bir isim olduğunu kabul eden görüşü destekler. Yani, bir kişinin Müslüman olması, aynı zamanda mümin olması anlamına gelir. Ancak, İslam’ın zahiri bir boyutu olduğunu, imanın ise kalbi bir tasdik olduğunu hatırlatır.

er-Rufâî, iman bahsini, İslam’ın lügat ve ıstılahi anlamlarını ele alarak noktalar. Ona göre, İslam’ın zahiri boyutu imanla birleştiğinde, kişi gerçek anlamda mümin olur. İman ve İslam arasındaki bu ilişki, kişinin dini yaşantısında hem kalbi bir tasdiki hem de zahiri bir itaati gerektirir. Bu bağlamda, iman ve İslam, birbirini tamamlayan kavramlar olarak değerlendirilir.³⁰⁶

³⁰³ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.28.

³⁰⁴ Mustafa Sinanoğlu, **İman**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c.22, s.212-214.

³⁰⁵ Musatfa Said el-Han-Muhyiddin Dip misto, **el-Akâdetü’l İslamiyye**, Darü İbni Kesir, Beyrut 2014, s.15; er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.31.

³⁰⁶ er-Rufâî, **el-Ma’rife**, s.31.

SONUÇ

Abdulkerim er-Rufâî, miladi 1904 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Erken yaşlardan itibaren bedenen zayıf ve hastalıklı bir çocuk olarak büyüyen er-Rufâî, annesinin desteğiyle ilim tahsil etmek için yollara koyulmuştur. el-Dakr ve Bedreddin el-Hasenî gibi döneminin önemli âlimlerinden ders alan er-Rufâî, aklî ve naklî ilimlerde yetkin bir konuma gelmiştir. O hem tedrisat hem de imamlık, vaizlik ve mürşitlik görevlerini yerine getirdiği gibi akâide dair yazdığı eserle de ilme hizmet etmiştir. Ömrünü İlimle iştigal etmekle geçiren er-Rufâî, 1973 yılında vefat etmiştir.

İtikâd ilmine vakıf olmasıyla şöhret bulmuş olan er-Rufâî, 20. Yüzyılda Eş'arî ekolünün en önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. er-Rufâî, Şam diyarında savunulan bir görüşü aklî ve naklî delillerle ispat eden muhakkik bir âlim olarak tebarüz etmiştir. O, Ehl-i Sünnete muhalif ekollerin görüşlerini isim vermeden çürütmeye çalışmıştır.

er-Rufâî, Allah'ın varlığını bilmenin aklen değil şeran vacip olduğunu ifade etmekle Eş'arî ekolünden yana tavır almaktadır. Bu konuda bir kesim Mâtürîdî âlim ile Mutezile mezhebine mensup kalamcılar Allah'ı bilmenin vacip oluşunu aklın belirlediğini iddia etmişlerdir

er-Rufâî, Eş'arî'ye ekolünün bir ferdi olarak âlemin unsurlarını oluşturan cevher, cisim, cevher-i ferd ve araz gibi kavramlara yüklediği anlamlarla âlemin hâdis oluşunu bundan da Allah'ın varlığının ispatına ulaşmaya çalışmıştır. Böylece çoğu kalamcılar gibi er-Rufâî de hudûs delili merkezli bir yol takip etmektedir. Öyle görünüyor ki onun hudûs deliline yoğunlaşması imkân delilinin âlemin kıdemine yol açacağı kaygısından kaynaklanmaktadır.

er-Rufâî sübûtî sıfatları nefsî, selbî, ma'nevî ve meanî olarak belirlemişlerdir. Söz konusu taksimiyle hal teorisini benimseyen Bâkillânî ve Senûsî gibi Eş'arî kalamcıları takip etmiştir. Buna karşın Mâtürîdîler ve bir kesim Eş'arî âlim hal teorisini reddetmelerine binaen sıfatları sübûtî ve selbî olarak taksim etmişlerdir.

er-Rufâî, kalamcılar arasında tartışma konusu olan Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığı meselesinde Eş'arî'ye ekolüne mensup kelâmcılarla mutâbık

kalmıştır. Buna karşın Mutezile ekolüne mensup kelamcılar Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını iddia etmişlerdir.

Allah'ın fiillerinde bir amacının olmadığı yönündeki düşüncüyü savunmakla Eş'arî'ye ekolüne bağlılığını sürdüren er-Rufâî, Mutezilenin "Allah'ın fillerinin bir amaca dayanır." şeklindeki görüşlerine karşı çıkmıştır. O, bu görüşe Allah'ın başkasına muhtaç bir varlık olma ihtimaline yol açtığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

er-Rufâî, kelâmcılar arasında tartışma konusu olan imanda eksilme ve artma meselesinde Eş'arî'ye ekolüne mensup kelâmcılarla mutâbık kalarak imanın artıp eksilebileceğini savunmuştur. Buna karşın çoğu Mâtürîdî âlim "imanda artma ve eksilme yoktur" şeklinde görüş belirtmişlerdir.

er-Rufâî, teklif, bi'set, ölümden sonra diriliş gibi kavramları yorumlarken de Eş'arîler ile uyum içerisinde kalmıştır

Sonuç olarak er-Rufâî, itikadî meselelerde Eş'arî ekolünün görüşlerine paralel bir tutum sergilemiştir. Mensubu bulunduğu Eş'arî ekolünün görüşleriyle çelişen kelamcılara eleştiriler yöneltmiştir. Bunu yaparken Eş'arîlerin ileri sürdükleri kanıtlar yanında kendine has yorumlarda da bulunmuştur. Düşünüldüğünde, Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda yeterince bilgiye ulaşamamış bireyler için el-Ma'rife, açık ve anlaşılır içeriğiyle akîde ilmine pratik bir giriş imkânı sunmaktadır.

er-Rufâî, kelamcılar arasında tartışma konusu olan Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığı meselesinde Eş'arî'ye ekolüne mensup kelâmcılarla mutâbık kalmıştır. Buna karşın Mutezile ekolüne mensup kelamcılar Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını iddia etmişlerdir.

Allah'ın fiillerinde bir amacının olmadığı yönündeki düşüncüyü savunmakla Eş'arî'ye ekolüne bağlılığını sürdüren er-Rufâî, Mutezilenin "Allah'ın fillerinin bir amaca dayanır" şeklindeki görüşlerine karşı çıkmıştır. O, bu görüşe Allah'ın başkasına muhtaç bir varlık olma ihtimaline yol açtığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ADEVÎ, Ahmed b. Muhammed, **Şerhu'l-Harideti'l-Behiyye fî İlmi't-Tevhîd**, Dârü'l-Beyrut 2015.
- AHMED, b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **el-Müsned**, thk. Şuayp Arnaut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1995.
- AHMED, Muhtâr Ömer, **Mu'cemi'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mua'sire**, Alemu'l-Kutub, Kahire 2008.
- ÂMİDÎ, Seffüddin, Ebkarü'l-Efkâr, Dârü'l-Kütüp ve'l-Vesâik el-Kavmiyye, Kâhire 2004.
- ARCA, Abdullah, **Fahreddin Razî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları**, Fecr Yayınları. Ankara 2020.
- ARUÇI, Muhammed, **Senûsî, Muhammed b. Yûsuf**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009.
- AYAĞAN, Fadıl, **Sistematiik Kelâm**, Beyan Yayınları, İstanbul 2022.
- BÂKILLÂNÎ, **el-İnsaf**, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mısır h. 1421.
- BAYAR, Mesut, **İslam Hukukunda İkraah**, Fecr Yayınları Ankara 2020.
- BEYHÂKÎ, **el-İtikâd**, Dârü'l-Fadîle, Riyad, h. 1420.
- BOLAY, M. Naci, **Bedîhî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.
- BULUT, Halil İbrahim, **Mucize**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2020.
- CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif, **Şerhu'l- Mevâkıf**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- CÜVEYNÎ, İmamü'l-Haremeyn, **Kitabü'l-İrşad**, Mektebetu Hancî, Mısır h.1369.
- ÇELEBÎ, İlyas, **Sıfat**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009.
- ÇELEBÎ, İlyas **İslam İnançları Esasları**, İslam Yayınları, İstanbul 2019,
- DÜZGÜN, Şaban Ali, **Kelâm**, Grafiker Yayınları, Ankara 2021.
- EBU ZEHRÂ, Muhammed, **Mezhebler Tarihi**, Hisar Yayınevi, İstanbul 2022.
- EBU ABDULLAH Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb, es-Senusi, **Ümmü'l Berahin**, Dâru l kütübi l ilmiyye, Beyrut 2009.

- EBÛ HANÎFE, **el-Fıkhü'l-Ekber** (Şerhu fıkhî'l-Ekber ile birlikte), Darü'n-Nefâis, Dımaşk, 2009.
- EL-HÂFİZ, Muhammed Mutî, **Târîh'u Ulema-i Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi' Aşer El-Hicri**, Dârü'l-Fikri'-Muasır, Dımaşk 1986.
- EL-HÂFİZ, Muhammed Mutî', **Devr'ul Kur'an-i Kerim fi Dımaşk**, Dâr'ul-Dımaşk 2010.
- E-MEDRESE, **Üsâme er-Rufâî ile Söyleşi**, 12/09/2020, [https://www.emedrese.com.tr/blog/Üsâme-er-rifai-ile-soylesi/\(25/04/2024\).](https://www.emedrese.com.tr/blog/Üsâme-er-rifai-ile-soylesi/(25/04/2024).)
- EL-BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan, **Kübra'l Yakîniyyati'l Kevniyye Vucudü'l-Hâlık ve Vazifetü'l-Mahlûk** Darü'l-Fikri'-Muasır, Beyrut, 2015.
- EL-ĞURSÎ, Muhammed Salih bin Ahmed, **Tühfetül Mürîd A'la Cevherut-Tevhid**, Seyda Yayınları 2016.
- EL-HÎN, Musatfa Said – MÎSTO, Muhyiddin Dip, **El-Akâdetü'l İslamiyye**, Dârü İbni Kesir, Dımaşk/Beyrut 2014.
- EL-BABERTÎ, Ekmelüddin, **Şerhul-Akâdetil-Tahâviyye**, Müessesetü'l-Kütübü'l-sekafiyye, Beyrut 2007.
- EL-KUŞEYRÎ, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye Yayınları, Beyrut 2019.
- EL-LEKÂNÎ, İbrâhim, **Cevheretü't-tevhîd**, Şefkat Yayıncılık İstanbul 2014.
- EL-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahihu'l-Müsnedü'l-Muhtasarü min Hadisi Rasulillahi (sas) ve Sünnetihi ve Eyyamihi**, Dâru İbni Kesir, Beyrut 2002.
- ER-RUFÂÎ, Abdülkerîm, **el-Ma'rifetu fi Beyân-i Akâdeti'l-Müslim**, Dâru'l-İmâm Gazali, Dımaşk 2010.
- ER-RUFÂÎ, Abdülkerîm, **El-Evradu'l-Muhtare**, Dâru'l-İmâm Gazali, Dımaşk 2009.
- ER-RUFÂÎ, Bilal Üsâme, **Şerhu'l-Kitab el-Ma'rifetu fi Beyân-i Akâdeti'l-Müslim**, Dâru'l-İmâm Gazali, Dımaşk 2007.
- ER-RUFÂÎ, Bilal Üsâme, **Şerhu'l-Kitab el-Evradul muhtare**, Dâru'l-İmâm Gazali, Dımaşk 2003.
- ERTÜRK, Mustafa, **Havz-ı Kevser**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1997.
- ER-RÂZÎ, Fahreddin, **Mefâtihu'l-Gayb / et-Tefsîrû'l-Kebîr**, Dâru'l Hadis Yayınları, Kahire 2012.

- EN-NİŞABURÎ, Ebû'l Hasan Muslîm b. Haccac b. Muslîm el-Kuşeyri, **Sahihi Muslîm**, thk. Raid b. Sabri b. Ebi Alafe, Dârû'l-Hadareti li'n-Neşri ve't-Tevzi, Riyad 2010.
- ES-SÂBÛNÎ, Nureddin, **Mâtürîdiyye akâidi el bidaye fi usuli'd din**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi vakfı Yayınları, İstanbul 2020.
- ES-SABBÂN, Muhammed b. Ali, **Haşiyetûl A'la Şerhil Süllemini lil Melevi**, Kahire 1937.
- ES-SAVÎ, Ahmed b. Muhammed El-Maliki, **Şerhu Savi A'la Cevheri Tevhif**, Daru İbni Kesir Yayınları, Dımaşk-Beyrut 2014.
- ES-SENSUÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb, **Ümmü'l Berahin**, Dârû l kütübi l ilmiyye, Beyrut 2009.
- FETTAH, İrfan Abdülhamid, **Eş'arî, Ebü'l Hasan**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995.
- FAHREDDİN, Râzî, **el-Muhassal**, Mektebtü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.
- GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed, **el-İktisâd fi'l-Î' titkâd**, Dârû'l-Fikir el-İlmiyye, Beyrut 2015.
- GÜNER, Ahmed, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam**, Beyan Yayınlar, ts.
- GÜNDEKLİ, Hayrettin Nebi, **Sırat**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009.
- ŞAHİN, Hüseyin **Tanrıyı İspatla Klasik ve Çağdaş Teistik Delillerin Karşılaştırılması**, Ankara, 2024
- İBN MUNZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri, **Lisânü'l- Arab**, Dârû'l-Kütübi'l-ilmiyye, Lübnan 2009.
- İCÎ, Adudüddin, **el-Mevâkîf**, Alemlü'l-Kütüp, Beyrut ts.
- İLHAN Avni, **Aslah**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991.
- KÂDÎ, Abdülcebbâr, **el-Müğnî**, Dârû'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2012.
- KÂDÎ, Abdülcebbâr, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu, İstanbul 2013.
- KANDEMİR, Mehmet, **“Bedreddin El-Hasenî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.
- KANDEMİR, M.Yaşar, **Nevevî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007.
- KARADAŞ, Cağfer, **Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.
- KARADENİZ, Osman, **Kıyâm bi-nefsihî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2022.

- KARAAĞAÇ, Hilmi, **İtikâdî Mezheplerde İman-İslam ilişkisi**, Dergi park 2012.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, **Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, İstanbul 2015.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, **Bâcûrî**, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1991.
- KÂRÎ, Molla Alî, Şerhu Fıkhi'l-Ekber, Darü'n-Nefâis, Dimaşk 2009.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, **Bâcûrî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991.
- MAKKARÎ, Ahmed b. Muhammed, **İdaeti'd-Dücünne fi Akâidi Ehli's Sünne**, Ezher Üni Yayınları, Kahire ts.
- MUNÂSÂHÂ, **Toplumsal Islahta Abdülkerîm er-Rufâî'nin Çabası**, 27/03/2021, [https://youtu.be/\(04/02/2024\)](https://youtu.be/(04/02/2024)).
- MÜESET'UL-DİMEŞK, **Muhammed Ali el-Dakr**, ts, <https://damapedia.com/%1/>(02.04.2024).
- ÖNKAY, Ahmet, **Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler**, Diyanet Dergisi 1983.
- ÖZEL, Ahmet Murat, **Şâzelî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2010.
- ÖZEN, Şükrü, **Teftâzânî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- PAKSU, Mehmed, **mîzân**, 31/05/2024. <https://sorularlaislamiyet.com>.
- PEHLİVAN, Bayrama, **Bütî**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2020.
- RABİTE'UL-ULEMAİ SURİYE, **Muhammed A'vde**, 18/05/2017 <https://islamsyria.com/ar>, (22/04/2024).
- RABİTE'UL-ULEMAİ SURİYE, **Muhyiddin el-Kürdî**, 15/12/2018 <https://islamsyria.com/ar>(08/02/2024).
- RÂBİTE'UL-UDEBA-İ ŞAM, **eş-Şeyh Abdülkerîm er-Rufâî**, 27/10/2019, <https://www.odabasham.net>(11/05/2024).
- RABİTET'UL-ULEMA-İ ŞAM, **Abdülkerîm er-Rufâî**, 05/9/2023, <http://www.rocham.org/site/article/340> (03/06/2024).
- SAİT Özervarlı, Mehmet **İsbat-ı Vacip**, TDV, İstanbul 2000
- SİNAOĞLU, Mustafa, **İman**, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2022.

SE-SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as el-Ezdi, **Süneni Ebû Dâvûd**, Müessesetü'r-Risaleti Naşirun, Beyrut 2017.

ŞAŞA, Mehmet, **Kâdî Abdulcebbâr'ın marifetullah teorisi**, Dergipark, 2019.

TEFTÂZÂNÎ Sadeddin, **Şerhu'l-Mekâsıd**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.

TAFTÂZÂNÎ, Sa'düddin, **Şerhu'l Akaid**, Dâru İhyâu'turâsi'l-'Arabî, Beyrut, Lübnan 2014.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi **Mücerrebat**, 12/05/2024.

TÜCCAR, Zülfikar, **Sabbân**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2008.

TOPALOĞLU, Bekir, **"Kudret"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, **Mârifet**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

UYŞAL Ekrem, **Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'ye göre kabir azabı**, Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi 2017.

ÜNSAL, Mehmet Fadıl, **Adudüddin el-İcî'de Ulûhiyet Anlayışı**, Doktora Tezi Diyarbakır 2022.

YAVUZ, Yusuf Şevki, **"BA'S"** TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.

YAVUZ, Yusuf şevki, **Vücut**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2013.

YAVUZ, Yusuf şevki, **Mâtürîdiyye**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2003.

YAVUZ, Yusuf şevki, **Usûl-i Selâse**, TDV İslâm Ansiklopedisi, istanbul 2012.

YAVUZ, Yusuf Şevki, **Nübüvvet**, TDV İslâm Ansiklopedisi, istanbul 2007.

YAVUZ, Yusuf Şevki, **Kelâm**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2022.

YAVUZ, Yusuf Şevki Yavuz **'Kıdem'** TDV İslâm Ansiklopedisi Ankara 2022,